

УДК: 392(394):397

Шерзод АБДУСАТОВ,
Ўзбекистон миллий университети таянч докторанти
E-mail: Etnology.92@yandex.ru

ЎзМУ профессори, тар.ф.н. Салимов Т. У. тақризи асосида

THE IMPACT OF THE NATURAL ENVIRONMENT ON TRADITIONAL FOOD AND FOOD PRODUCTS OF THE POPULATION OF THE FERGANA VALLEY

Annotatsiya

It is known that material culture preserves many customs, rituals and traditions of nations. The main components of material culture are housing, clothing, and food. In this short article, we will briefly dwell on the impact of the natural-ecological environment on the food and nutrition sector, which is one of them. One of the most beautiful places in the country, the Fergana Valley is one of the paradise corners of Uzbekistan, located between the mountains, with an ancient history, unique nature, climate, water resources. This short article discusses traditional foods, the impact of the environment, nature and climate on food, the importance of human health and its relevance today.

Key words: material culture, traditional food, environment, "average", "average rational foods".

ВЛИЯНИЕ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ НА ТРАДИЦИОННЫЕ ПРОДУКТЫ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЕ ПРОДУКТЫ НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

Аннотация

Известно, что материальная культура сохраняет многие обычаи, обряды и традиции народов. Основными составляющими материальной культуры являются жилище, одежда и еда. В этой короткой статье мы кратко остановимся на влиянии природно-экологической среды на сектор продовольствия и питания, который является одним из них. Одно из красивейших мест страны, Ферганская долина - один из райских уголков Узбекистана, расположенный между горами, с древней историей, уникальной природой, климатом, водными ресурсами. В этой короткой статье обсуждаются традиционные продукты питания, влияние окружающей среды, природы и климата на продукты питания, важность здоровья человека и его актуальность сегодня.

Ключевые слова: материальная культура, традиционное питание, экология, «среднее», «среднее рациональное питание».

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ АҲОЛИСИННИНГ АНЪАНАВИЙ ТАОМЛАР ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИГА ТАБИЙИЙ-МУҲИТНИНГ ТАЪСИРИ

Аннотация

Маълумки, моддий маданият халқларнинг кўплаб урф-одатлари, маросимлари ва анъаналарини ўзида сақлаб келади. Моддий маданиятнинг асосий компонентлари турар-жойлар, кийим-либослар ва таомлардир. Ушбу мўжаз мақолада улардан бири бўлган таомлар ва таомланиш соҳасига табиий-экологик муҳитнинг таъсири ҳақида қисқача тўхталамиз.

Ўлканинг энг гўзал масканларидан бири Фарғона водийси – тоғлар орасида жойлашган қадимий тарихга эга, бетакрор табиати, иқлими, сув захиралари ва ҳ.к.лар билан ажралиб турувчи Ўзбекистоннинг жаннатмакон гўшаларидан.

Ушбу мўжаз мақолада анъанавий таомлар, озиқ-овқат маҳсулотларига атроф-муҳит, табиат ва иқлимнинг таъсири, инсон саломатининг муҳим омил эканлиги ва бугунги кундаги долзарб аҳамияти ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: моддий маданият, анъанавий таомлар, атроф-муҳит, “ўртача микдор”, “ўртача рационал таомлар”.

Кириш. Водий – ер майдони мамлакатимизнинг атиги 5%ни ташкил этиб, (умумий ҳисобда 22,2 минг км²), аҳолисининг зичлиги ва этник ранг-баранглиги жиҳатидан Ўрта Осиёдаги ўзига хос минтақа ҳисобланади. Унинг ҳудуди шимоли-ғарбда Қурама ва Чатқол тизмалари, шимоли-шарқдан эса Фарғона, Жанубий Олой ва қисман Туркистон тизмалари билан ўралган. Фарғона водийси нафақат ўзининг гўзал табиати билан балки хушфёъл инсонлари билан ҳам машҳурдир.

Дарҳақиқат, водий азал-азалдан ернинг ҳосилдорлиги, инсонларнинг меҳнаткашлиги, олийжаноблиги ва гўзал тақорланмас табиати, иқлими билан “Ўрта Осиё гавҳари” дея ном қозонган. Қолаверса, айнан мазкур замин аҳолиси ўзига хос “фарғонача”

маданиятни яратувчи ва дунёга тарқатувчилар ҳамдир. Айнан Фарғона водийси аҳолисининг кундалиқ турмуш тарзи ва маданиятига эътибор қаратадиган бўлсак водийда яшовчи аҳолининг миллий қадриятлари, маданий анъаналари ва ўзига хос этнографик жиҳатлари билан машҳур.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мустақиллик йилларида бир қатор тадқиқотларда миллий қадриятларимиз, анъанавий моддий ва маънавий маданият, халқона урф-одатлар муаммолари кенг ҳамда батафсил илмий тадқиқ этилмоқда. Хусусан, анъанавий турар-жойлар, кийим-либослар, таомлари уларнинг турли минтақаларга хос хусусиятлари ҳамда улардаги трансформация жараёнлари борасида янгидан янги тўпланиб, маълумотлар таҳлил

этилатгани аҳамиятлидир. Жумладан, этнограф олим И.М. Жабборов ҳам ўзининг “Ўзбеклар” номли монографиясида Фарғона водийсида яшовчи ўзбекларнинг анъанавий уй-жойлари, кийим-кечак, сарпо безаклари, пардоз буюмлари ва, хусусан, таомлари тўғрисида ҳам батафсил тўхталган[1] К. Шониёзов ва Х. Исмоиловларнинг “Ўзбекларнинг XIX аср охири – XX аср бошларидаги моддий маданиятларидан этнографик лавҳалар” асарида Фарғона водийсидаги этносларнинг анъанавий турар-жойлари, кийим кечакларидан ташқари уларнинг кундалик таомлари ҳақида қўп-қўп қизиқарли маълумотлар келтирилган. [2] Сўнгги йилларда ЎзРФА Тарих институти “Этнология ва антропология” бўлимида ҳам ўзбек халқи этнологиясининг долзарб масалаларига бағишланган қатор тадқиқотлар, улар қаторида “Ўзбеки” номли монографиясини Москвада нашр этилиб, унда моддий маданиятдаги трансформация жараёнларини кенг ёритдилар.[3] Улар ўрганилаётган ҳудуд аҳолисининг таомлари хусусида ҳам айрим диққатга сазовор маълумотларни беради. Элшунос Г. Зуннуновнинг “Тошкент шаҳри ўзбекларнинг моддий маданияти ва анъаналари трансформацияси (XX-XXI аср бошлари)” номли монографияси пойтахтимизда яшовчи ўзбекларнинг анъанавий турар-жойлари, кийимларига ва жумладан, таомларига бағишланган[4]. Аҳамиятлиси асарда айнан этносларро маданий алоқаларнинг моддий маданиятда жумладан, таомлар ҳамда озиқлардаги трансформация жараёнларига таъсири кенг ёритилган.

Тадқиқ қилинаётган ҳудуднинг таомлари ва уларда ишлатилган озиқ маҳсулотларнинг таркиби, улардаги новациялар тўғрисидаги У. Абдуллаев[5] ва С. Губаева[6] ларнинг асарларидаги маълумотлар ҳам диққатга сазовордир.

Сўнгги йилларда Ғарб антрополог ва этнолог олимлари асарларида ҳам экологик муаммолар ген модификацияли озиқ маҳсулотларининг бевосита овқатланиш ва анъанавий таомларга таъсири масаласида қўп-қўп тадқиқотлар олиб борилмоқда.[7,8,9]

Ўзбек халқи таомларининг ассортименти ўзининг хилма-хиллиги ва бойлиги билан ажралиб туради. Айни пайтда, таомлар муҳим этномаданий кўрсаткич ҳисобланади ва қўпинча, анъанавий маданиятлардаги каби замонавий жамиятларда ҳам миллий, этник ёки маданий ўзликни англаш рамзи сифатида ҳам фойдаланилади[7:235].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг етакчи илмий концепцияси муаммога цивилизация ёндашув эканлигини ҳисобга олган ҳолда, ўрганилаётган муаммони тўғри ҳал этишда илмийлик, билишнинг холис, тарихий, киёсий ва танқидий ўрганиш, тизимлилик тамойиллари, культурогенез принципларига амал қилинди.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги глобаллашув босқичида, инсон экологияси ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ муаммолар ўта кескинлашган бир даврда, анъанавий тизимлар тезлик билан йўқолиб бораётган бир пайтда, этник гуруҳларнинг анъанавий ҳаётни, таъминлаш тизимини ўрганиш, уларни тадқиқотларда видеофилмлар, слайдлар, мақолаларда қайд этиш жуда ҳам долзарб масала ҳисобланади. Шунинг учун ҳам озиқ-овқат тизимининг адаптив аҳамиятини ва унинг динамик ривожланиш хусусиятларини баҳолаш аиникса муҳимдир.

“Инсонлар ўзи нима истеъмол қилади?” ибораси ҳеч қачон тасодифий бўлмаган, албатта. Бир неча ўн йиллар ва ҳатто асрлар давомида инсонлар маълум табиий шароитларда яшаб, атроф-муҳит уларга берадиган маҳсулотларни истеъмол қилишган. Бу жараёнлар саноатнинг жадал ривожланиши даврига қадар давом этган. Табиат билан ҳамроҳанг яшаётган кам сонли этнослар ҳозир ҳам кўп бўлмасида учрайди[11].

Аста-секин инсон танаси маълум бир озиқ-овқат турига мослашади. Натижада организм барча ҳаётий тизимларнинг узлуксиз ишлашини таъминлайдиган тегишли биокимёвий ва физиологик механизмларни ишлаб чиқди. Табиий танланиш босими остида содир бўлган инсон организмнинг табиий муҳитга бундай мослашини инсоният учун ўта муҳим шароитда ҳам унинг энг қулай ҳаётини таъминлайди ва инсонларнинг оилавий турмушдаги хусусиятларини аниқлаб беради[12].

Бироқ, вазият энди ўзгарди. Атрофдаги муҳитга мослашган популяцияларнинг йўқ қилинишига параллел равишда, табиатдаги мавжуд флора ва фаунанинг таркиби ҳам кескин ўзгариб борди, бу жараёнлар туфайли инсонлар озиқ-овқатлари ҳам унификациялашиб борди.

Ўтган асрнинг охирида ривожланган мамлакатларда универсал, деб аталмиш, мувозанатли парҳез мафқураси ёйила бошланди, бу ҳали ҳам баъзи мутахассислар томонидан юксалтириб борилмоқда. Ҳозирги кунда умумий овқатланиш тизими Ўзбекистоннинг барча вилоятлари ва шаҳарларида қўлланилади, бу сув ва ҳавонинг ифлосланиши каби зарарли ҳодисалар билан бир қаторда танадаги экологик юкнинг муҳим омилдир.

Рационал ва меъёрий таомланиш концепциясининг моҳияти шундан иборатки, ўртача ҳар хил иқлим зоналарининг кичик ёш ва ўрта ёш тоифалар учун “энг кам миқдори”нинг фарқлари билан ўртача калория миқдорини ўз ичига олган маълум миқдордаги маҳсулотларга эҳтиёж мавжуд. Шу билан бирга аҳолининг таомларга бўлган эҳтиёжининг этник ва минтакавий ўзига хослиги ҳам инобатга олинади.

Табиий анъанавий таомлардан саноатлашган озиқ-овқатлар тизимига ўтиш бевосита аҳоли ижтимоий-маданий ҳаётига таъсир этади.

XX асрнинг ўрталаридан дунёнинг турли минтақалари учун Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти (ЖССТ) томонидан ишлаб чиқилган оптимал таомланишнинг ягона меъёрлари ва стандартларини қўллаш имконияти тўғрисида тадқиқотчи олимлар орасида мунозаралар давом этиб келмоқда. Ҳозирги кунда Ғарб дунёсининг ривожланган мамлакатлари аҳолисининг озуқавий эҳтиёжларини қондирадиган меъёрлар, ривожланмаган мамлакатлар аҳолисини бир хил даражада таъминлай олмайди, бу эса уларни кундалик ҳаётда сақлашга анъанавий таомланиш одатларини сақланишига олиб келади.

Йиллар ўтиши билан бу бўшлиқ камайиб боришига қарамай, дунёнинг айрим минтақаларида анъанавий парҳезлар узоқ вақтгача сақланиб қолади. Бу нафақат овқатланиш тартиблари ва урф-одатларига балки, табиий муҳит ва экологиядаги ўзгаришлари ҳам боғлиқдир. Фикримизча, бу ҳилдаги таомлар бизнинг асосан анъанавий таом маҳсулотлари минтақанинг экологик шароитига, иқлимига ва этник гуруҳнинг биокимёвий жараёнларининг ўзига хос хусусиятларига мос келиши билан изоҳланади.

Антропологлар ва этнологларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, анъанавий таомлар моддий маданиятнинг муҳим элементи сифатида турли хил халқлар ҳаётини ва маданиятининг энг ўзига хос ва консерватив қисми ҳисобланади[13]. Бу ўз аجدодлари этник ҳудудда яшовчи халқларга бевосита кўчиб келган (баъзан жуда узок) масофага ва бошқа этник муҳитда яшайдиган халқларга ҳам тегишли.

Мисол учун, анъанавий таомланишнинг миллий хусусиятларининг одатий намунаси сифатида Фарғона водийсида яшовчи уйғурларни олишимиз мумкин. Улар халқимиз билан шунчалик яқинки уларни диаспора деб аташга тил ҳам бормайди. Уйғур халқи томонидан тайёрланаётган таомлар ушбу минтақа аҳолиси таомларига узок асрлардан буён бевосита таъсирини кўрсатиб келади, оқибатда уйғур таомлари таркибий қисмида ёки ўзбек миллий таомлари таркибида ҳам маълум ўзгаришлар кўзга ташланади. Мисол учун ўзбек миллий таомларига ҳам айланган лағмон, манти ва бошқа уйғур таомларида ишлатиладиган озиқ-маҳсулотлари билан бойиб борилди. Бундай тадқиқотларни Арктика ўлкаси туб аҳолиси поморлар, марковитлар, колмиянлар, гижиганлар, Канада ва Гренландияда яшовчи Инуитлар (Эскимослар) овқатланиши мисолида кўрамиз[14]. Тадқиқотчи олимлар Кремер ва Харрисоннинг Т.У.Алексеевнинг асарида келтирган маълумотларига кўра, Шимолий маҳаллий аҳолиси рационда 35-40% дан ортиқ калория оксиллардан ҳосил бўлади, мўтадил иқлим аҳолиси учун эса "оксил" калория миқдори фақат 12-15% ташкил этади[8:184]. Демак, олиб борилаётган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аҳоли овқатлари жараёни ва унинг таркибида ҳудуднинг табиий муҳити ҳам бевосита таъсир кўрсатади.

Бундай ҳолатни Фарғона водийсининг тоғли ва тоғ олди туманлари аҳолисининг таомномаси ва овқат истеъмол қилиш маданиятида янада аниқроқ кўрамиз. Бу асосан тоғли маҳаллий аҳолисининг иқтисодий-ижтимоий ҳолати билан боғлиқ. Бу уларни кундалик турмушида тайёрладиган озиқ-овқат маҳсулотлари таркиби, миқдори, сифатида ҳам кузатилади. Жумладан, Бейкер тадқиқотларида таъкидланадики, тоғли минтақа аҳолиси таомларининг меъёрий таркибида оксиллар муҳим рол ўйнайди. "Ўртача миқдор" оксилларни истеъмол қилиш танадаги азот мувозанатини сақлаш учун миқдорий ва сифат жиҳатидан етарли бўлиши мумкин бўлса-да, озиқ-овқат таркибидаги аминокислоталарнинг ўзи ўсаётган болалар эҳтиёжларини қондириш учун етарли бўлмаслиги мумкин. Ушбу муаммо, айниқса, шимолий ўлкалардаги овқатланиш рационига тааллуқлидир. Озиқларнинг калория миқдори ёки таркиби бўйича етарли бўлмаслиги турли касалликларга ва аҳолининг умри қисқалиги ўлим даражасини юқори бўлишига олиб келади. Аввало, бу болалар ўлимини кучайтиради, бу дунё мамлакатлари ичида Россиянинг саноати ривожланган минтақаларида жуда юқори эканлигини маълумотлар тасдиқлайди.[9:271].

Таом турлари, уни тайёрлаш усуллари ва озиқ-овқат режими доимий маданий ва кундалик анъаналардан бири ҳисобланади. Минтақада яшовчи этник гуруҳлари ёки кўчиб келган аҳоли ўз қиймларини ва тилларини нисбатан тез ўзгартирадilar, аммо таом анъаналарини барқарорлигини кўпроқ сақлайдилар. Фикримизни асоси сифатида хорижий ва маҳаллий тадқиқотлардан далилларни келтирамиз.

Мисол учун этнолог В.И. Козлов ҳозирда Буюк Британияда яшовчи Ҳиндистондан келган муҳожирлар иложи борица уйдагидек овқатланишни давом эттирмакдалар деб таъкидлайди[10:121]. Бундай ҳолатни арман ва яхудий диаспоралари дунёнинг барча минтақаларида ўзга муҳитларни озиқ-овқат анъаналарини сақлашнинг энг ёрқин мисолларидан бирини намоиш этадилар. Худди шу хорижий мамлакатларда яшовчи ўзбек диаспораларида ҳам мавжуд ва улар ўз таомларини яшаётган ҳудудда ҳам фойдаланиш ҳолатлари кузатилади.

Ҳозиргача озиқланиш анъаналарига кишлоқ анъанавий жамоаларида ва алоҳида аҳоли пунктларида қатъий нисбатан риоя қилинади. Аммо бу Ўзбекистон шаҳар аҳолиси хусусан, Фарғона водийсида таомланишнинг муҳим элементлари битта, энг кўпи иккита авлодда шаҳарлик бўлиб, овқатланиш одатлари ва афзалликлари нисбатан кам амал қилинаётганини ва бундан ташқари "ўртача рационал таомлар" га тўлиқ мослашганлигини аниқлатади.

Ўзбекларда дунёнинг бошқа ҳеч бир жойида бўлмаганидек, кўплаб суяк ва қуюқ шаклдаги хоссатан, палов(Фарғонача ош ёки Фарғона водийсида "қовурма ош" деб аталади[15:155]), шўрва, мастава, сомса ва бошқа кўплаб анъанавий таомлар тайёрлаш усуллари кенг тарқалган. Агар мавжуд "рационал овқатланиш" муаммосининг турли жиҳатларини таҳлил қиладиган бўлсак, унда ҳулосага келишимиз мумкинки, ўзбекларнинг катта қисми, шу жумладан, Фарғона водийси аҳолиси ҳам ўзларининг таомланиш тизимини ва у билан боғлиқ овқатланиш урф-одатлари, анъаналарини сақлаб келмакдалар.

Экологик ҳолат таъсирида кишлоқларда ҳам, шаҳарларда ҳам оғир иқтисодий вазият, унчалик хилма-хил бўлмаган диетанинг янада қашшоқлашишига сабаб бўлиш эҳтимоллари мавжуд. Бугун жаҳонда айниқса, болалар, ҳомиладор аёллар ва қариялар бундан азият чекмоқда. Калория танқислиги устига витаминлар, минераллар, микроэлементларнинг етишмаслиги ва диетда углеводлар улушининг кескин ўсиши иммунитет тизимининг заифлашишига олиб келмоқда ва бу ўз навбатида "экологик", касалликларнинг модда масалан, аллергия, бронхиял астма ва бошқаларда кўпайишига сабаб бўлади. Ушбу касалликларнинг асосий омили, атроф-муҳитнинг саноат томонидан ифлосланиши, автомобиллар чиқиндилари, радиоактив парчаланиш озиқ-овқат маҳсулотларини минерал ўғитлар ва турли химиявий ишлов бериш воситаларининг кенг тарқалишидир.

Ўзбекистонда сўнгги ўн йилликларда саноат корхоналари нафақат шаҳарларда, балки кишлоқ жойларда ҳам қурилганлиги билан озиқланиш рационининг трансформацияга учраши ҳолатларига сабаб бўлиши ҳам кузатишмоқда. Кишлоқ хўжалиги майдонларига яқин жойда саноат корхоналарининг қурилиши, аҳоли хўжаликларидида ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат сифатига салбий таъсир кўрсатиш эҳтимоли юқори бўлади. Бундан ташқари, сув ва атроф-муҳитни ифлослантирувчи корхоналарнинг яқинида жойлашган кишлоқ аҳоли пунктлари аҳолиси ноқулай аҳволда, чунки улар атроф-муҳитнинг юксак босимида дуч келадилар: бир томондан ифлосланган ҳаво ва сувдан бўлса, иккинчи томондан шу хилдаги ерларда етиштирилган ифлосланган маҳсулотлардан бўлади.

Инсон танасини ва унинг иммунитет тизимини заифлаштирадиган етарли даражада овқатланиш,

аллақачон глобал муаммога айланган, бу ҳолат айниқса шаҳарларда, экологик вазиятни кескин ёмонлаштиради, безовталиқни кучайтиради ва психологик ва ижтимоий ҳиссий вазиятларни яратади. Саноатнинг ифлосланиши шу даражага этганки, у ифлосланиш манбасидан жуда узоқ масофада жойлашган табиий муҳитга таъсир этади. Озиқ-овқат саноатида юқори даражадаги махсус технологияларнинг етишмаслиги сифатсиз маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ва оммавий касалликларга олиб келади. Шундай қилиб, сўнгги йилларда салмонеллез ва бошқа ўткир ошқозон-ичак инфекциялари тез-тез учрамоқда.

Худди шу нарса бошқа халқлар ва этник гуруҳларнинг вакиллари учун, айниқса шаҳарларга ёки бошқа бир этник худудга кўчиб кетган ва шу сабабли баъзан ўзларининг овқатланиш одатларини кескин ўзгартиришга, баъзан эса бутун озиқ-овқат тизимини ушбу этник гуруҳ учун мутлақо ғайриоддий овқатга ўтишга мажбур қилганлар учун ҳам худди шундай. Буларнинг барчаси касалланиш таркибида ошқозон-ичак ва аллергия касалликлар улушининг ошишига олиб келади ва қўшимча равишда ноқулай экологик вазиятга эга бўлган аҳоли зич жойлашган шаҳарлардаги ҳаётни руҳий азобланишига сабаб бўлган ҳолатларини кучайтиради.

Экологик тоза озиқ-овқат маҳсулотлари ифлосланаётган муҳитнинг зарарли таъсирини сусайтириши мумкин. Баъзи бир юқори сифатли таом маҳсулотлари маълум патоген таъсир кўрсатадиган ҳолатларда ҳимоя вазифасини бажаради.

Кўпгина озиқ-овқат маҳсулотлари, айти пайтда, илгари анъанавий тиббиётда кенг қўлланилган табиий дориларидир. Аввало, бу ўсимлик асосидаги маҳсулотларга тегишли. Бундан ташқари ҳайвонот маҳсулотлар ҳам фойдали омилларга эга.

Инсон саломатлиги учун ижобий бўлган барча маълумотлар анъанавий озиқ-овқат тизимларида мавжуд бўлиб, улардан воз кечиш аҳолининг соғлигининг ҳозирги оғир аҳволига олиб келади, бу эса йирик шаҳарларда ва саноат марказларида табиий - консервланган озиқ-овқат маҳсулотларининг ўрнига синтетик қўшимчалар (ярим тайёр кимёвий маҳсулотлар) кенг ишлатиш билан янада мураккаблашади. Мисол учун Қўшма Штатларда озиқларида турли бундай қўшимчалар сони 8 мингтагача этади. Уларнинг истеъмоли йилига 532 минг тоннага этади. Ўртача австралиялик ҳар йили 2,5 кг турли кимёвий моддаларни истеъмол қилади[16].

Хулоса ва таклифлар. Кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатадики, анъанавий озиқ-овқат бу ёки бошқа маҳсулотлар нафақат "қолоқ" халқлар ёки изоляция қилинган гуруҳлар учун, балки "илм-фанга мос" озиқланадиган "маданиятли" халқлар масалан, европаликлар ёки америкаликлар учун ҳам хосдир. Озиқ-овқат мажмуаси, маълум бўлишича, консерватив

бўлиб, этнос ёки гуруҳнинг муайян шароитларга экологик мослашувини акс эттиради. Озиқ-овқат комплексининг барқарорлиги, биринчидан, иқтисодий фаолиятнинг барқарорлиги билан, иккинчидан, маълум этномаданий воқеликга "ёзиб қўйилган" истеъмолининг белгиланган меъёрлари билан, учинчидан, этник гуруҳларнинг ўз муҳитига узоқ муддатли физиологик мослашуви билан боғлиқ.

Ҳозирги вақтда, собиқ СССРда миллатлараро муносабатларнинг кескинлашуви билан боғлиқ ҳолда, этномаданий фарқлар кўпинча биринчи ўринга чиққанда, турли соҳалардаги этник маданиятларнинг ҳақиқий тарихи ўзаро таъсирини таҳлил қилиш айниқса долзарб бўлиб қолмоқда.

МДХ худудидида ўзининг кенг майдонлари ва этник таркибининг хилма-хиллиги, шунингдек миграция хусусиятига эга бўлган жараёнлар билан ушбу турдаги тадқиқотлар муҳим илмий, назарий ва амалий аҳамиятга эга.

Анъанавий таом истеъмоли муаммоларини сўнгги йилларда ишлаб чиқилган янги илмий интизом - этник экология нуқтаи назаридан кўриб чиқишга ҳаракат қилинган. Озиқ-овқат маҳсулотларининг этно-экологияси ўзига хос экологик, ижтимоий ва этномаданий шароитларда озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишнинг анъанавий ва янги тизимларини ўрганадиган ушбу фаннинг энг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Анъанавий овқат истеъмолини тадқиқ этишда этноэкологик ёндашув узоқ умр кўриш ҳодисаси, мигрантларнинг мослашуви муаммоси, шу каби экологик шароитда этник-маданий хилма-хиллик ва бошқа бир қаторда турли хил кўринадиган масалаларни ўрганишда жуда самарали бўлиши мумкинлигини кўрсатишга ҳаракат қиламиз.

Озиқ-овқат экологиясининг этник ўзига хос хусусияти шундаки, унинг муаммолари, бир томондан, шифокорлар - овқатланиш мутахассисларининг вазифаларидан, иккинчидан, этнологларнинг вазифаларидан фарқ қилади. Бизнинг фикримизча, таомларнинг этноэкологияси жавоб берадиган асосий саволлар қуйидагича: овқатланиш шакллари кўпайтириш орқали этник жамоаларнинг демографик яхлитлигини сақлаб қолиш; қандай табиий-экологик ва ижтимоий шароитларда ушбу жамоаларга хос бўлган энергия тизимлари мавжудлиги; қандай механизмлар туфайли ўзига хос озиқ-овқат комплекслари узоқ вақт давомида автохонтон популяция муҳитида ҳам, мигрантлар муҳитида ҳам қўпайиб бориши каби.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун узоқ муддатли мақсадли изланишлар талаб этилади ва бу бевосита экологиянинг анъанавий овқатланишга таъсири ва муаммоларини маълум маънода бартараф этишга олиб келади.

АДАБИЁТЛАР

1. Jabborov I.M. O'zbeklar. – T., 2007 y.
2. Шаниязов К.Ш., Исмаилов Х.И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков конца XIX – начала XX вв Ташкент, 1981 г.
3. Зуннунова Г.Ш. Материальная культура узбеков ташкента: трансформация традиций (XX-XXI в.) Ташкент. "Extremum-press". 2013.
4. Абдуллаев У. Фаргона водийсидаги этнослараро жараёнлар (XIX аср охири – XX аср бошлари). Т.: 2005 й.
5. Губаева С. Ферганская долина. Этнические процессы на рубеже XIX-XX вв. Saarbrücken, 2012.
6. Узбеки. М.: Наука, 2011 г.

7. Геннеп А. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. – М., 1999.; Шмелева М. Н. Традиции и народное питание русских (социальные аспекты)// Русские народные традиции и современность. М., 1995.- С. 235.
8. Алексеева Т.И. Географическая среда и биология человека. М. 1977. С. 184.
9. Бейкер П.Т. Биология жителей высокогорья. М. 1981, С. 271.
10. Козлов В.И. Иммигранты и этнорасовые проблемы в Британии. М. 1987. С. 121.
11. Salimov T.U. Jahon xalqlari etnologiyasi. T. 2019.
12. Ястребицкая А.П. Западная Европа XI-XIII вэков. М. 1978.
13. Бердыев М.С. Происхождение и распространение плова (к вопросу об этнических истоках элементов культуры). Нукус. 1989.
14. <http://ru/arctic.ru/population/>
15. Этническая история и традиционная культура народов Средней Азии и Казахстана. Нукус. 1989. С.155.
16. Брехман И.И. Человек и биологически активные вещества. М. 1980.

Манзура БАДАЛОВА,
Андижон давлат тиббиёт институти
Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси катта ўқитувчиси
E-mail: badalovamanzura09@gmail.com

АДТИ Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси т.ф.н., доцент Ботирова Б.Н. тақризи асосида

INTERNAL RELOCATIONS IN THE DEVELOPMENT OF NEW LANDS

Abstract

The article covers information about resettlement measures carried out in order to develop new lands, by the People's Commissariat for Land and Water Affairs, resettlement of the population to Central Fergana, Yazyavan. It is also researched on the basis of scientific literature, archival materials, benefits provided to migrants and other issues of resettlement policy.

Key words: population, relocation. Central Fergana, privileges, loans, People's Commissariat of Water and Water Resources, Yazyavan, District Land Department.

ВНУТРЕННИЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ В ОСВОЕНИИ НОВЫХ ЗЕМЕЛЬ

Аннотация

Статья охватывает материалы о переселенческих мероприятиях проведенных в целях освоения новых земель, Народным Комиссариатом земельно-водных дел, переселения населения в Центральную Фергану, Языаван. Также исследуется на основе научной литературы, архивных документов льготы предоставленные переселенцам и другие вопросы переселенческой политики.

Ключевые слова: население, переселение. Центральная Фергана, льготы, ссуды, Народный комиссариат земельных и водных ресурсов, Языаван, Районный земельный отдел.

ЯНГИ ЕРЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШДА ИЧКИ КЎЧИРИШЛАР

Аннотация

Мақола янги ерларни ўзлаштириш учун Ер-сув ишлари Халқ Комиссарлиги томонидан амалга оширилган кўчириш тадбирлари, Марказий Фарғона, Ёзёвон туманига аҳолининг кўчирилиши ҳақидаги маълумотларни қамраб олган. Шунингдек, кўчирилган аҳолига берилган имтиёзлар ҳамда кўчириш сиёсатининг бошқа масалалари илмий адабиётлар, архив материаллари асосида тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: аҳоли, кўчириш, Марказий Фарғона, имтиёз, ссуда-кредитлар, Ер-Сув ишлари Халқ Комиссарлиги, Ёзёвон, Оқруғ ер бўлими.

Кириш. Ўзбекистонда XX асрнинг 30- йилларидан бошлаб совет ҳукуматининг кўчириш сиёсати давомида ички кўчириш ишлари олиб борилган. Аҳолини кўчириш амалиёти уч йўналишда: районлар ичкарасида, республика ичкарасида ва республикалараро кўринишларда амалга оширилди. Районлар ичкарасидаги кўчиришларда муайян районлардаги аҳоли ўша районнинг ўзидаги аҳоли сийрак жойларга кўчирилади[1].

Аҳолини кўчириш режаси ер-сув ишлари Халқ Комиссарлиги томонидан ишлаб чиқилган бўлса, ЎзССР Марказий Ижроия Қўмитаси тасдиқлаган. Марказий Ижроия Қўмитаси аҳолини кўчириш учун ажратилган ҳудудларга (бундай ҳудудлар кўчириш фондлари деб аталган) кўчирилиши мумкин бўлган деҳқон хўжалиқларининг тахминий сонини белгиланган ва бир вақтнинг ўзида ушбу деҳқон хўжалиқларни колхозларга уюштириш бўйича вазифаларни маъсулларга юклатилган.

Асосий қисм. Район ижроия қўмитаси ва район ер бошқармаси Ер-сув ишлари Халқ Комиссарлигидан олинган топшириқ асосида зудлик билан қишлоқ советларидан кўчирилиши керак бўлган фуқароларнинг рўйхатини тузади. Асосан, қамбағал қатлам вакиллари кўчириш тадбирлари объектига айланади.

Ерсиз деҳқон хўжалиқларининг аъзолари ҳамда уларнинг оилалари кўчирилади.

Кўчириш тадбирлари Андижон округининг Зеленский, Наманган, Андижон ва Мархамат районларида амалга оширилган. Зеленский ва Наманган туманига фақат район ташқарисидаги хўжалиқлар кўчирилган. Андижон ва Мархамат районларига эса ҳам ички кўчиришлар, бўш ер фондларини ўзлаштириш, ҳам район ташқарисига кўчириш ишлари бир вақтнинг ўзида амалга оширилган.

Андижон туманидаги кўчириш тадбирлари 1930 йилнинг 15 январидан бошланган бўлиб, ўша вақтдан бошлаб, бир ой давомида район ер бўлимининг кўчириш аппарати вакиллари аҳоли ўртасида кўчириш ишларига оид, жумладан, кўчирилувчиларга белгиланган имтиёзлар ва ҳуқуқлар ҳақидаги тушунчалар берадилар[2].

Аммо, ваъда қилинган, ҳужжатларда санаб кўрсатилган имтиёзлар берилмай қолган. Масалан, кўчиб кетишдан олдин яшаб турган жойларидаги мол-мулк учун тўловлар қилинмаган, озиқ-овқат учун ажратилган кредит маблағлар кўп ҳолларда қўлга тегмаган[3]. Бу ваъдаларнинг бажарилмаслиги кўчирилган аҳолининг кундалик ҳаётида мушкулотлар келтириб чиқарди ва уларнинг меҳнат фаолиятини оғирлаштирди.

Кўчириш ишларини амалга ошириш давомида ижрония кўмитаси аъзолари кўчирилиш фондларига етиб борар эдилар ва у ерда назорат ўрнатардилар.

Ер-сув ишлари Халқ Комиссарлиги туман бўлими партия ва ҳукуматнинг топшириғини ўз вақтида бажаришга, керакли миқдордаги контингентни танлаб олиб, кўчиришга муваффақ бўлган.

1930 йил 22 апрелдан Зеленский туманидаги 1997 та деҳқон хўжаликларини кўчириш бошланади. Бундан 997 деҳқон хўжалиги Сурхондарёга, 705 деҳқон хўжалик Самарқандга жўнатилган.

Кўчириш сиёсати ихтиёрий деб эълон қилинсада, аксарият ҳолларда аҳоли мажбурий равишда кўчирилган. Иш жараёнида қатор муаммолар юзага келади. Ер-сув ишлари Халқ Комиссарлигининг фаолиятини қониқарли деб бўлмас эди. Масалан, ажратилган маблағ етишмаган, транспорт масаласида ҳам муаммолар бўлган, яъни поездлар, машиналар ўз вақтида етказиб берилмаган.

Кўчириш олдидан коллективлаштириш ишлари олиб борилган. Коллективлаштириш тадбирларини ташкил этиш ва амалга ошириш учун жавобгарлик туманлардаги пахта бирлашмалари зиммасига юклатилган. Ҳар бир колхозга биттадан агроном ажратилган. Агрономлар аҳоли кўчирилиши режалаштирилган ерларни танлаш ва текширишда бевосита иштирок этганлар. Хужжатларнинг бирида шундай дейилади: “Кўчирилганларга агроном хизмати ниҳоятда зарур, ҳеч бўлмаганда икки-уч йилгача ҳар 20 бўлакка битта ёки иккита агроном хизмат кўрсатиши шарт. Бундан ташқари мавжуд агрономларнинг аксарияти чаласавод, деҳқончилик, пахтачилик илмини яхши билмайдиган кишилар. Кўп ҳолларда уларнинг ўзлари кўчирилган деҳқонлардан деҳқончилик, пахтачилик сирларини ўрганганлар”[4].

Кўчириш тадбирлари II-жаҳон урушидан сўнг ҳам давом этган. Бу даврда асосий эътибор чўл ҳудудларини ўзлаштиришга қаратилган. Шу мақсадда, Марказий Фарғона чўлларини ўзлаштириш тадбирлари ҳам олиб борилган. Аслида Марказий Фарғона ҳудудлари, хусусан, Ёзёвон чўлларини ўзлаштириш ишлари 30-йиллардаёқ бошланган эди.

Ўша вақтда Шаҳрихонсойдан Ёзёвон томонга, кейинчалик “Зеленский ариғи” деб ном олган, сув тармоғи қазилди, Ёзёвонда “Чўлигулистон”, “Пахтачи”, “Мопр”, “Иттифок” каби бир қанча кичик коллектив хўжаликлари тузилган[5].

1949 йилнинг апрелида Республикадаги чўл массивларини ўзлаштириш бўйича Ўзбекистон ҳукуматининг қарори чиқди.

Марказий Фарғона чўлларининг ўзлаштирилишига Усмон Юсупов, Шароф Рашидов, Турсун Қамбаров, Нуриддин Муҳиддинов, Фахриддин Шамсуддинов, Бузрукхўжа Усмонхўжаев, Аҳмадулло Рустамов, Ғуломжон Фозилов, Ҳамдам Умаров, Ғуломжон Пўлатов каби давлат арбоблари салмоқли ҳисса қўшганлар[6].

1953 йилда Ёзёвон райони ташкил этилди. 1953 йилнинг охирида Марказий Фарғона чўлларини ўзлаштириш мақсадида колхозлараро Марказий Фарғона ерларини ўзлаштириш Кенгаши тузилди, Марказий Фарғона ерларини ўзлаштириш Кенгаш раиси Шароф Рашидов бўлди.

1953 йили Марказий Фарғона чўлининг қок марказида жойлашган Сариксув (Сарижўга ҳам дейилган, ҳозирда Улуғ нор туманининг маркази) қишлоғида янги “Сталинобод” колхози ташкил этилди ва унга Исмоилжон Саккизбоев раис этиб сайланди. Колхоз қад ростлагач, “Оқ олтин” номли яна бир янги колхоз ташкил этилган ва И.Саккизбоев унга раис сифатида юборилган[7].

1957 йили Ёзёвон райони саркотиблигига 27 ёшли Ҳамиджон Кавлонов сайланади. Ҳамиджон Кавлонов воқеаларни мана бундай хотирлайди: “Ўша йиллари Ўзбекистон Олий Кенгаши Президиумининг раиси, айни пайтда Марказий Фарғона ерларини ўзлаштириш Кенгашининг раиси бўлган Шароф Рашидов биз томонларга тез-тез келар, транспорт етолмайдиган жойларга отда юриб, ерларимизни, деҳқончилигимизни кўриб келишдан эринмас эди. Ўша кишининг шарофати билан район учун катта-катта маблағлар ажратилар эди. Натижада ер ўзлаштиришлар кўлами кенгайди, қурилишлар кўпайди. Чўллар ўзлаштирилаётган йиллари Ўрмон Тошбоев, Холмат Умарчаев, Жўрабой Тожибоев, Иброҳимжон Юсупов, Каримжон Бадалов, Исроилжон Ўтанов, Музаффар Ҳасанов, Абдулҳамид Латипов, сув хўжалиги бошлиғи Холмўйдин Исақов, мироблардан Абдурайим полвон Мамадиев, бригада бошлиқларидан Соли полвон Мамажонов, Мусо Ҳакимов, Бойназар Эрназаров, Дадажон Мирзаев, Кибор Дадажонов, Охунжон Дадажонов, Кўзибой Узақов, Фозил Умрзоқов, Исмоилжон Бобораҳимов, Максуд Маҳмудов, Каримжон Маматов, Мирзали Раҳимов, Исмоил Саккизбоев, Жабборхон Мамадалиев, Иброҳимжон Ҳалилов, Сотволдихон Валиев, Қодиржон Валиев, Ғуломжон Низомов, Жўраҳон Тиллаев, Содикжон Шерматов, Шермат Қурбонов, Аскаржон Мирзакаримов ва бошқаларнинг бу ишга ҳиссалари жуда катта бўлган” [8]

Яна бир диққатга сазовор маълумот, Марказий Фарғона чўлларини ўзлаштирилишида турли миллат вакиллари, жумладан, татар, немис, яхудий, рус, қирғиз, ўзбек, осетин сингари миллат вакиллари ҳам елкама-елка меҳнат қилишган[9].

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда кўчириш билан боғлиқ сиёсат бир неча ўн йиллар давом этган. Ўзбекистондаги кўчириш сиёсати асосан, пахта экин майдонларини кўпайтириш, чўлларни ўзлаштиришни мақсад қилган. Кўчириш сиёсати давомида маҳаллий аҳоли, оддий халқ энг кўп жабр кўрган, чунки, чўлларни ўзлаштиришда керакли техника воситаларининг етишмаслиги, аҳолининг кундалик ҳаёт кечиришлари учун энг зарур шарт-шароитларнинг йўқлиги ачинарли ҳол бўлган. Ва бу жараёнда, ерларни ўзлаштирилишида асосан, инсон ва унинг меҳнати ҳал қилувчи омил бўлган.

АДАБИЁТЛАР

1. Ботирова Б.Н. Ўзбекистонда ўтказилган аҳолини кўчириш сиёсати(1925-1941йй). Тар.фан. номз. дис.-Тошкент, 2010.- Б.49.
2. Андижон вилоят давлат архиви, 189-фонд, 1-рўйхат, 419-иш, 44-варақ.
3. Андижон вилоят давлат архиви, 189-фонд, 1-рўйхат, 419-иш 135-варақ.
4. Алишер Бекнинг “Мозий ул-Ёзёвон” (Ёзёвоннинг ўтмиши) китоби, Фарғона, 2019.-Б.-4
5. Ботирова Б.Н.Ўзбекистонда ўтказилган аҳолини кўчириш сиёсати(1925-1941йй). Тар.фан. номз. дис.-Тошкент, 2010.- Б.98.
6. Алишер Бекнинг “Мозий ул-Ёзёвон” (Ёзёвоннинг ўтмиши) китоби, -Фарғона, 2019.-Б.-2
7. Алишер Бекнинг “Мозий ул-Ёзёвон” (Ёзёвоннинг ўтмиши) китоби, -Фарғона, 2019.-Б.-1
8. Алишер Бекнинг “Мозий ул-Ёзёвон” (Ёзёвоннинг ўтмиши) китоби, -Фарғона, 2019.-Б.-2
9. Алишер Бекнинг “Мозий ул-Ёзёвон” (Ёзёвоннинг ўтмиши) китоби, -Фарғона, 2019.-Б.-3.

УДК: 02 (09) (091)

Хабибжон ОЛИМЖОНОВ,
Ўзбекистон миллий университети
Тарих факультети таянч докторанти
E-mail: olimjonov_1860@mail.ru

ЎзМУ доценти Очилдиев Ф.Б. тақризи асосида

FUNDS OF THE NATIONAL ARCHIVE OF UZBEKISTAN ON THE HISTORY OF TURKESTAN LIBRARY

1870-1917

Annotatsiya

This article examines the funds of the National Archives of Uzbekistan on the history of library work in Turkestan from 1870 to 1917 and analyzes the published literature on the subject. The article also examines the personal documents of bibliographers E.K.Betger, N.A.Burov, G.Chabrov.

Key words: document, archives, archive fund, library catalogs, classification.

ФОНДЫ НАЦИОНАЛЬНОГО АРХИВА УЗБЕКИСТАНА ПО ИСТОРИИ ТУРКЕСТАНСКОЙ БИБЛИОТЕКИ 1870-1917 гг.

Аннотация

В статье исследуются фонды Национального архива Узбекистана по истории библиотечного дела в Туркестане с 1870 по 1917 год и анализируется опубликованная литература по этой теме. В статье также исследуются личные документы библиографов Е.К.Бетгера, Н.А.Бурова, Г.Чаброва.

Ключевые слова: документ, архив, архивный фонд, библиотечные каталоги, классификация.

1870-1917 ЙИЛЛАР ТУРКИСТОНДА КУТУБХОНА ИШИ ТАРИХИГА ДОИР ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИ ФОНДЛАРИ

Аннотация

Мазкур мақолада 1870–1917 йиллар Туркистонда кутубхона иши тарихига доир Ўзбекистон Миллий архиви фондлари ўрганилган ҳамда мавзуга доир нашр этилган адабиётлар таҳлил қилиниб, мавзу доирасида баён қилинган. Шунингдек, мақолада библиографлар Е.К.Бетгер, Н.А.Буров, Г.Чаброварнинг шахсий ҳужжатлари ҳам атрофлича ўрганилди.

Калит сўзлар: архив, архив ҳужжатлари, каталог, картотека, кутубхона, кутубхона иши, библиография.

Ўзбекистон XXI асрда илмий-инновацион тараққиётнинг янги босқичига кўтарилди. Барча соҳалар ривожланиб, тарих, архившунослик ва кутубхонашунослик фанлари ўзаро интеграцияланиб ривожланиб бормоқда. “Ҳозирги кунда Ўзбекистонимизнинг китоб фондларида 100 мингдан зиёд ноёб қўлёзма асарлар сақланмоқда. Бироқ, айтиш керакки, уларнинг аксарияти ҳамон ўз тадқиқотчиларини кутиб турибди. Бу маънавий хазинани ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва оммалаштириш олдимизда турган муҳим ва шарафли вазифадир”[1]. Айниқса, ҳар бир давр архив ҳужжатлари асосида тарихий фактлар билан ўрганилаётганлиги сабабли ушбу фанларнинг тараққий топиши кузатилмоқда.

Шу ўринда Туркистонда кутубхона ишининг ривожланиш тарихини, ушбу соҳага оид тадқиқот ишларини олиб борган О.Г.Қосимова, А.И.Кормилидин, М.А.Рахимова, Б.А.Каримов ва Т.Х.Ким, Н.И.Смурова, Н.Н.Коузова, А.Я.Конарова, М.М.Гасанова, ҳамда О.Ф.Акимускинларнинг илмий асарларидан кузатиш мумкин[2]. Шунингдек, Ш.Воҳидов, З.Чориев, Ш.Зиёдов ва Л.С.Холназарова, М.М.Матякубова, Ж.А.Атаджанова, Д.А.Ғаниева, Б.И.Ғаниева, А.М.Умарова ва Э.А.Охунжоновавларнинг илмий изланишлари ҳам шулар жумласидандир. Маълумки, 1917 йилги октябрь тўнтарилишидан

илгари Туркистонда, у Россия томонидан қўшиб олинганга қадар, сарой кутубхоналари, диний кутубхоналар (мадрасалар тасаррувидаги), шахсий кутубхоналар, О.Г.Гейер, Л.Бродский ва бошқаларнинг шахсий кутубхоналари жуда машҳурдир.

Туркистонда кутубхона иши тарихи мавжуд бўлган шахсий кутубхоналар, уларнинг коллекциялари, таркиби тўғрисида турли манбаларда қизиқарли маълумотлар учрайди. Хусусан, шахсий кутубхона эгаларининг эсдаликлари, ҳозирги Ўзбекистон Миллий архиви фондларида сақланаётган қўлёзма ҳужжатлардаги маълумотлардан ҳам қизиқарли фактларни билиб олиш мумкин. Зеро “У ёки бу манбаларнинг турига қараб, унинг маълумотлари ишончли эканлиги ҳақида ҳулоса қилиб бўлмайди, манбаларнинг тарихий аҳамияти бир қанча омиллар билан белгиланади, уларнинг ҳар қандай тури маълум бир манбашунослик аҳамиятига эгадир”[3].

Туркистонда кутубхона иши тарихини ўрганишдек долзарб мақсадга эришишда ЎзМАда сақланаётган кутубхонашунослик бўлими ҳужжатлари, архивнинг Ф-267 фонди ҳамда кутубхоначилик фанининг шаклланиши ва тараққиётига салмоқли ҳисса қўшган библиографлар номи билан боғлиқ шахсий фонд ҳужжатлари алоҳида қимматга эгадир.

Шундан келиб чикиб ЎзМАда сақланаётган кутубхонашунослик тарихига оид ҳужжатларни қуйидагича гуруҳларга ажратиш мақсадга мувофиқ:

1. Жойларда кутубхоналарнинг ташкил этилиши;
2. Кутубхона каталогларнинг тузилиши;
3. Кутубхоналар учун қурилган бинолар ва таъмирлаш ишлари;
4. Шахсий кутубхоналарнинг очилиши;
5. Кутубхоналар учун ажратилган маблағлар;
6. Кутубхоналарга китоблар олиб келиш;
7. Кутубхоналар учун китоб сотиб олиш;
8. Туркистон оммавий кутубхонаси ҳисоботлари;
9. Газета ва журналлардан парчалар;
10. Газета, журналлар ва китобларнинг нашр этилиши ва рўйхати;
11. Ойлик маошларга доир маълумотлар;
12. Бухгалтерия ҳисоботлари;
13. Туркистон кузатув кўмитасининг Туркистон оммавий кутубхонасидаги учрашув баённомалари;
14. Турли хил ёзишмалар;
15. Туркистон тўпламининг тузиш ишлари;

Ушбу ҳужжатларда 1868 йилдан 1917 йилгача Туркистонда кутубхоналар фаолиятига доир маълумотлар акс этган[4].

Ўрта Осиёда хусусан Ўзбекистон ҳудудда кутубхоналар мавжуд бўлган, аммо улар ягона марказлашган кутубхона эмас эди. Марказлашган кутубхоналар Россия империяси Ўрта Осиёни босиб олгандан сўнг вужудга келди.

Ўрта Осиёлик таниқли китобшунос олим, библиограф ва кутубхонашунос Е.К.Бетгер Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасининг 75 йиллигига бағишлаб ёзган ва нашр этилмаган асарида архив манбаларига асосланиб, Туркистон оммавий кутубхонасининг ташкил этилиши тарихини тахминан шундай баён этади. 1867 йилда Россия босиб олган ҳудудларда Туркистон ҳарбий округини тузилади. 1867 йил 16 августда Туркистон генерал-губернатори Қ.П.Кауфман ҳали Петербуркдалик вақтидаёқ, генерал-губернаторлик лавозимига тайинланган захоти, Халқ Маорифи вазирлиги, Фанлар Академияси, Халқ кутубхонасига, Географик жамият ва Россиянинг бош штабига кутубхона ташкил этиш ва унинг китоб фондиди тўлдиришда бевосита ёрдам беришини сўраб мурожаат қилди. Шу давр кутубхона тарихининг бошланиш даври эди[5.40].

Улар ўз жамғармаларидаги китобларнинг нусхаларини Тошкентга Туркистон ҳукуматида жўната бошладилар, Харьков университети эса мунтазам ўз нашрларидан кутубхонага юбориб турди. Бу пайтда Осиё музейи, Петербург Ботаника боғи, табиатни севувчиларнинг Москва жамияти марказий статистика кўмитаси, Почта ва телеграф бош бошқармаси, Император эркин иқтисодий жамияти, Румяшев музейи ҳам ўз китобларидан жўнатишган эди. Шу билан бирга кўпгина машҳур шахслар ҳам китоблар совға қилади. Шундай қилиб 1870 йил апрелига келиб 1200 номдаги 2200 жилддан иборат жамғарма йиғилди, бу эса бўлғуси Туркистон кутубхонасининг очилишига имкон беради[5.41]. Кутубхонанинг биринчи директори этиб ўлканинг катта билимдони библиограф, Н.В.Дмитровский (1841-1910) тайинланди. Н.В.Дмитровский ўзининг серғайрат фаолияти билан Тошкент оммавий кутубхонаси тарихида асосий рол

ўйнайди. У биринчи бўлиб кутубхонанинг китоблар тавсифини ишлаб чиқади ва 1870 йил 7-12 июнда Туркистон Халқ кутубхонаси очилишига эришади.

Кутубхона фондларида XVI-XVIII асрларда нашр этилган ҳарбий, тарихий, географик ва гуманитар мазмундаги адабиётлар келиб тушди. Улар орасида А.С.Пушкин жуда кўп фойдаланган 39 номдаги 189 томлик китоблардан бири хозирги кунда ҳам кутубхона фондида сақланмоқда[5.42].

1872 йил 14 июнда Н.В.Дмитровский кутубхонадан кетади ва унинг ўрнини мусиқачи мутахассис бўлган В.В.Чуйко эгаллайди ва у кутубхонани 1884 йил 12 январгача бошқаради. Кутубхона китоблар билан бойиб борган, 1876 йилга келиб 4401 нусхадан иборат жамғарма ташкил этилди. 1882 йилга қадар аввал генерал губернатор К.П.Кауфман, сўнгра вақтинча бу вазифани бажарувчи Г.А.Колпаковский кутубхона ишини яхшилашга, унинг фондиди аниқ ҳисобга олиб борганлар. 1882 йил ўлгага губернатор бўлиб тайинланган М.Г.Черняев кутубхонанинг ёпиб қўйилишига сабабчи бўлган[5.43].

Кутубхонанинг энг катта китоблар фондиди 1895 йилда Николай Константинович Романов томонидан совға қилинган 5000 минг китоб ташкил этди. Ўн йилдан сўнг яна турли мазмундаги Ғарбий Европа тилларидаги 447 номдан иборат 1293 китобни совға қилди. Турли китоб дўконлари, маҳаллий нашриётлар журнал ва газета босмахоналари ҳам кутубхона фондидининг бойишида ўз ҳиссаларини қўшганлар. Кутубхона ўз фондиди тўлдиришда китоб алмашиш ва чет эл муассасаларидан китоб олиш усулидан ҳам фойдаланди. XX асрнинг биринчи ўн йиллигига келиб, кутубхона фондидининг тўртдан бир қисмини тилшунослик ва оғзаки адабиётлар ташкил этарди. 1917 йилга келиб кутубхона фонди 80 мингдан ошиб кетди. Ўша вақтдаги кутубхонанинг асосий вазифаси шарқ адабиётига хос мазмундаги китобларни сақловчи йирик ташкилотни шакллантиришдан иборат эди.

Туркистон Халқ кутубхонасида жуда қимматбаҳо адабиётлар тўплана бошланди ва 1905 йил Россия кутубхонасидан “Қуръони Карим”нинг зеб-зийнатли нусхаси юборилади. Профессор Н.И.Веселовский Гўри Амир макбарасини тавсифловчи тарихий-архитектура нашрини, 1907 йил ҳарбий В.П.Колосовский контр-адмирал А.И.Бутаковнинг ўз қўли билан ёзган ҳужжатларини ҳамда Амударё ва орол денгизини тадқиқ этувчи ҳужжатларни, 1909 йили рус элчиси Н.Ф.Петровский Осиё ҳақидаги адабиётларни совға қилди. Бу шарқшунослик адабиётлари Осиё ҳақидаги маълумотларни беришда бошқа ҳеч бир жойда йўқлиги билан аҳамиятлидир(5.44).

Айниқса “Туркистон тўплами” муҳим манба бўлиб қолди. Бу тўплам Ўрта Осиё масаласига оид катта қомусий ва монументал асардир. Буни машҳур библиограф В.И.Межов тузган. У тўпламни Петербургда тузиб Туркистонга жўнатиб турган. Тўплам 1887 йилгача мунтазам тузиб борилди. 20 йилда 416 томи таёрланди. Унга 3 марта ёрдамчи кўрсаткич нашр қилинди. Булар алифбо ва системали кўрсаткичлардир. Тўплам 20 йиллик танаффусдан сўнг 1907 йилда бир қанча библиографлар Н.В.Дмитровский, А.А.Семёнов, Е.К.Бетгерлар томонидан давом эттирилди.

1916 йилга қадар яна 175 томи таёрланди. Шундай қилиб тўплам 594 томдан иборат бўлиб, унга

киритилган мақолалар туркуми 10711 тани ташкил этди.

Ўтган асрнинг охирида Туркистонда ташкил этилган биринчи маҳаллий босмахоналар ҳам ўзларининг тошбосма ва литографик нашрларини кутубхонага узатганлар. Улар орасида Хива хони Муҳаммад Раҳим томонидан ташкил этилган биринчи литографик босмахонадан чиққан А.Навоийнинг “Хамса”си ва Муиннинг “Девон”и бор.

Кутубхона фаолият бошлаган даврда китобхоналарнинг асосий қисмини ҳарбиялар ташкил этган. 1876 йил биринчи марта кутубхонадан фойдаланиш қондаси нашр қилинган.

1918 йил Туркистонда Маориф Халқ комиссарлиги ташкил этилди. 1918 йил 24 апрелда Туркистон Халқ университетининг очилиш маросими бўлди. 1920 йил шу университет асосида Тошкент Давлат университети ташкил этилди. Туркистон халқ кутубхонаси эса унинг тасарруфига ўтди. Кутубхона фан, маданият арбоблари ва халққа хизмат кўрсата бошлади. 1919 йил май ойидан бошлаб Маориф Халқ комиссарлигида кутубхоначилик бўлими ташкил этилгандан сўнг Туркистон Халқ кутубхонаси бевосита ана шу бўлим ихтиёрига ўтди. 1919 йил февралда кутубхона Туркистон Халқ кутубхонаси, 1920 йилда ташкил этилганлигининг 50 йиллиги муносабати билан Туркистон АССР Халқ Комиссарлиги советининг қарори билан Туркистон Давлат кутубхонаси сифатида қайта ташкил этилди.

1918 йил 30 сентябрда Е.К.Бетгер кутубхоначилик иши бўйича ўлканинг раҳбар-инструктори этиб тайинланди[5.44].

Биз Е.К.Бетгерни Туркистонда кутубхона иши тарихига бебаҳо ҳисса қўшган библиограф ва Ўзбекистонда кутубхоналар фаолиятини йўлга қўйган олим сифатида ҳам биламиз. Унинг илмий мероси Ўзбекистон Миллий архивида 2412-рақамли шахсий фонд ҳужжатлари сифатида сақланади[6]. Ушбу фонд таркибида 567 саклов бирлигидан иборат йиғмажилд мавжуд бўлиб, Ўзбекистон тарихининг 1862–1956 йиллардаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳаларига оид қимматли ҳужжатлар тўпланган. Айниқса, Е.К.Бетгернинг китоблари, изланишлари, илмий рисоалари, ўқув қўлланмалари ва унинг фаолияти ҳақидаги ҳужжатлар алоҳида ўрин олган.

Шу жумладан шарқ ва туркий тиллар ҳамда европа тилларидаги китоблар, газеталардан кесиб олинган мақолалар коллекцияси; 1192 йилга тегишли Муҳаммад Мусо ўғли Хожа-Исо-Самарқандийнинг “Бадрул-асрор-Васанаду Абрф” қўлёзма асари[6.6]; Афғонистон шоҳи Нодиршоҳнинг Ўрта Осиё давлат оммавий кутубхонасига совға қилган “Ислох” газетасининг 2 ғарақдан иборат парчаси (унда Куръони Карим оятларидан иловалар келтирилган)[6.5]; 1861 йилга оид Камолиддин Муҳаммад ўғли Абдул-Воҳид ўғли Абдулхамид ўғли Маъсуд-Сивосийнинг араб тилида ёзилган “Фатҳул-Қодир” қўлёзма асари[6.12]; муаллифи номаълум “Фикҳи-Акбар” қўлёзма китоби[6.7]; Алишер Навоийнинг ўзбек тилидаги шеърлари ҳам алоҳида қимматли ҳисобланади[6.1].

Ўзбекистонда кутубхона иши тарихига ўз ҳиссаларини қўшган шахслардан бири Туркистонда кутубхона иши ривожига кенг йўл очган тарихчи, архившунос, санъатшунос ва Ўрта Осиёлик йирик кутубхонашунос Чабров Георгий Николаевич (1904-1986 йй.)дир[7.2].

Ҳозирги кунда Ўзбекистон миллий архивида Р-2681-сонли шахсий фонд сифатида сақланади, таркибида 1094 та йиғмажилд бўлиб, мазкур архив ҳужжатлари ЎзМА сакловига 1975 йилда қабул қилинган. Кейинчалик, яъни 1977, 1980 ва 1983 йилларда ҳам айрим қисми архивга топширилган. Ушбу ҳужжатлар 1939 йилдан 1982 йилгача бўлган илмий, расмий ва жамоат фаолияти материаллари, шу жумладан монографиялар, докторлик диссертацияси, қўллаб-ёздаликлардан иборат[7.4].

Г.Н.Чабровнинг ЎзМАда сақланаётган шахсий фонд ҳужжатларини илмий-техник хусусиятига кўра қуйидагича таснифлаш мумкин:

- илмий фаолият материаллари;
- илмий ишлар ва китоблар;
- монографиялар ва диссертациялар;
- мақола ва эслатмалар;
- шарҳлар ва иншоалар;
- ўқув қўлланмалар, йўл кўрсаткичлар ва бошқалар;
- ҳисоботлар ва рефератлар;
- маърузалар;
- меҳнат фаолиятига оид илмий маълумот-номалар;
- расмий ва кундалик фаолият материаллари;
- Г.Н.Чабровнинг Тошкент Давлат университети ва Тошкент давлат педагогика университетидаги меҳнат фаолиятига оид материаллар;
- библиографик материаллар ва бошқалардан иборат[7.2].

Ушбу ҳужжатларнинг ичида манбашунослик ва архившунослик бўйича Ўрта Осиё ва Қозғистон архившуносларининг илмий анжумани материаллари, 1868-1917 йилларда инкилобдан олдинги Туркистонда китобларни тарғиб этиш ва нашр этиш тарихи, мамлакатимиздаги биринчи библиографик лугат ҳимояси, китобшунослик муаммолари бўйича биринчи бутун иттифок илмий анжумани материаллари, Е.К.Бетгернинг қадимий кутубхонашунос ва библиограф сифатида фанга қўшган ҳиссаси, Тошкентда очилган китобсеварлар клуби фаолияти, Алишер Навоий асарларининг Ўрта Осиёдаги литографик нашрлари, Берн давридаги Ўрта Осиёнинг машҳур кутубхоналари, Туркистондаги кўргазмаларда, коллекционерларда, антиквар бозорлари библиографик кўрсаткичларга оид лойиҳа ҳужжатлари, Е.К.Бетгернинг инкилобдан олдинги Россияда Туркистоннинг китоб нашриёт саноатига қўшган ҳиссаси ва Ўрта Осиёда матбаа тарихини ўрганиш борасида олиб борган тадқиқотлари ўрин эгаллаган[7.3].

Ўзбекистонда кутубхоначилик иши тарихининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшган библиографлардан яна бири Николай Апполонович Буровдир (1885-1965 йй.)[8].

ЎзМАда сақланаётган Н.А.Буровнинг Ф-Р-2752-рақамли шахсий фонд ҳужжатлари, битта рўйхат ва 46 та йиғмажилддан иборат[8.1].

Н.А.Буров 1918–1926 йилларда Туркистон оммавий кутубхонасида ишлайди ва ўлкашунослик бўлимига ҳамда умумий бўлимга бошчилик қилади. 1927 йилдан Самарқанд Давлат университети асосий кутубхонасининг китобга ишлов бериш ва библиография бўлимини бошқаради. У кутубхоначилик ишини ва кутубхоналарни қайтадан ташкил этиш бўйича қатор комиссияларнинг аъзоси бўлган. 1930 йилдан Тошкентдаги илмий ва академик

кутубхоналари Республика Марказий кенгашининг раиси бўлиб ишлаган[8.2].

Шунингдек Н.А.Буров 1919 йилда очилган Ўрта Осиёда биринчи кутубхонашуносларининг икки ойлик малака ошириш курсларида 40 ортиқ маърузалар ўқийди. Унинг маърузалари ичида Туркистонда ўлкашунослик тарихи ва кутубхонашунослик тарихига доир мавзулар етакчи ўрин эгаллайди[8.10].

Мазкур архив ҳужжатлари бугунга келиб тарих кўзгуси, келажак меросига айланиб улгурди. Уларни ўрганиш ва илмий муомалага олиб кириш тарихчи ва

архившунос мутахассисларимизнинг олдида турган катта масаладир.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг архив, кутубхона ва музейларида сақланаётган ҳужжатлар, асарлар ва нодир қўлёзмалар биз каби ёш тадқиқотчилар учун тарихий кўприк вазифасини бажариши муқаррар. Бу эса архив, кутубхона, ва музейларга ёш тадқиқотчиларнинг ташрифи кўпайиши, ҳамкорликда илмий тадқиқотлар олиб борилиши учун замин яратади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Туркия Республикаси Президенти девони халқ кутубхонасининг тантанали очилиш маросимидаги нутқи. “Ўзбекистон” ижтимоий-сиёсий газета. 2020 йил 21 февраль.
2. Қосимов О., Есимов Т. Умумий кутубхонашунослик. Тошкент “Ўқитувчи” 1994 й.
3. Пушкин Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории—Москва: Наука, 1975.
4. ЎзМА Фонд-267. 42, 45, 56, 94, 117-йиғма жилд.
5. Охунжонов Э. Ватан кутубхонашунослиги. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. Тошкент—2008 й.
6. ЎзМА Фонд-Р-2412. 543, 545, 546, 559, 565-йиғма жилд.
7. ЎзМА Фонд- Р-2681. 71, 161, 179, 190, 1040-йиғма жилд.
8. ЎзМА Фонд- Р-2752. 5, 10, 14-йиғма жилд.

УДК: 63(93)

Гулчеҳра РАХИМОВА,
Қўқон давлат педагогика институти
“Миллий гоё, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедра мудири
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)
E-mail: rakhimova.80@bk.ru

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ САНОАТИДАГИ МУАММОЛАРНИНГ ЭКОЛОГИК ҲОЛАТГА ТАЪСИРИ

Аннотация

Мақолада XX асрнинг 40-80 йиллари Қорақалпоғистон Республикаси ҳарбий, кимё ва пахта тозалаш саноат корхоналарининг шаҳар марказларига, аҳоли гавжум ҳудудларга жойлаштирилиши, саноат корхоналаридаги ишлаб чиқариш маҳсулотларининг собиқ иттифок манфаатлари учун хизмат қилгани тарихий манбалар асосида баён этилган. Ишлаб чиқаришнинг тез суръатларда бажарилиши саноат корхоналарининг моддий-техник базаларига эътиборсизлиги, техник ускуналарнинг етишмаслиги оқибатида, саноат корхоналарининг чиқиндилари атроф-муҳит, Орол денгизи сувининг таркиби ва аҳолига етказган зарарлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: саноат корхоналари, атроф-муҳит, инсонлар, ишлаб чиқариш, сув, тупроқ, саломатлик, атмосфера ҳавоси, касалланиш.

ВЛИЯНИЕ ПРОБЛЕМ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКИСТАН НА ЭКОЛОГИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ

Аннотация

В данной статье 40-80-е годы XX века в Республике Каракалпакстан располагалось военная, химическая и хлопкоочистительная промышленности в городских центрах густонаселенных районах, но промышленная продукция обслуживало интересы бывшего Советского Союза. Быстрое внедрение производства связано с запущенностью материально-технической базы промышленных предприятий, отсутствием технической оснащенности, отходами промышленных предприятий на окружающую среду, водностью Аральского моря и нанесением ущерба населению.

Ключевые слова: промышленные предприятия, окружающая среда, люди, производство, вода, почва, здоровье, атмосферный воздух, болезнь.

IMPACT OF PROBLEMS IN THE INDUSTRY OF KARAKALPAKISTAN ON THE ENVIROMENTAL SITUATION

Annotatsiya

In this article, the 40-80s of the twentieth century in the Republic of Karakalpakstan located the military, chemical and cotton-ginning industries in the urban centers of densely populated areas, but industrial products served the interests of the former Soviet Union. The rapid introduction of production is associated with the neglect of the material and technical base of industrial enterprises, lack of technical equipment, industrial waste on the environment, the water content of the Aral Sea and damage to the population.

Key words: industrial enterprises, environment, people, manufacturing, water, soil, health, atmospheric air, disease.

Кириш. Глобал иқлим ўзгаришлари туфайли Марказий Осиёнинг аксарият мамлакатларида тупроқ емирилиб, унумдор ерлар қисқариб, чўлланиш, сув тақчиллиги, қурғоқчилик, аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш жиддий муаммога айланмоқда.[1] Қорақалпоғистон ҳудудлари Орол денгизининг фожеалари билан боғлиқ иқтисодий ва ижтимоий-экологик муаммоларнинг гирдобига тушиб қолди. Бир вақтлар балиқчилик, чорвачилик соҳаларга етакчилик қилиб келган Қорақалпоғистон Республикаси ҳозирда ҳамманинг кўз ўнгида экологик муаммолар марказидек англамоқда. Орол денгизининг қуриши нафақат Ўзбекистон балки, бутун Марказий Осиё давлатлари табиати, табиий ресурслари ва аҳолиси ижтимоий ҳаётига жуда катта зарба берди.

Қорақалпоғистон Республикаси иқтисодиётда пахта, қорақўл, гуруч, балиқ маҳсулотларини етиштиришда Ўзбекистон вилоятлари орасида етакчи ўринларда бўлиб келган. Иқтисодий соҳанинг тараккий

этишида унинг табиий ресурслари катта аҳамият касб этган. Дехқончилик, балиқчилик ва шолікорлик ҳудуднинг тирикчилик манбаи бўлиб хизмат қилди. Бундай ривожланишда Орол денгизи Қорақалпоғистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини гуллаб яшнашида кучли имкониятларни яратган. Ишлаб чиқаришда саноат соҳасини жадаллик билан ривожланишида ҳам Орол денгизининг хизмати муҳим манба бўлиб келди. Афсуски, Орол денгизининг 1960-1970 йиллардаги экологик фожеавий қуриб бориши Қорақалпоғистон Республикаси иқтисодий, ижтимоий соҳаларига жиддий таъсир қилди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Совет даврида Қорақалпоғистон АССРнинг ижтимоий ва иқтисодий муаммоларига бағишланган бир қанча ишлар мавжуд. Улардан О. Ғоипов, М. Мамбетуллаев, К.Наимов, С.Татибоев, Р.Уразбаева[2] каби тадқиқотчиларни бунга мисол қилиш мумкин. Ушбу тадқиқотларда совет даврида Қорақалпоғистонда ижтимоий

вазятнинг юқори даражада таъминланганлиги, аҳолининг саломатлигидаги ўзгаришлар ва бундан аҳоли мамнунлиги, жамиятда социалистик сиёсатдан барча тенг ҳуқуқли бўлганлиги каби масалалар юксакларга кўтариб, мактаб ёритиб ўтилган. Лекин, ҳудуднинг табиатида, табиий ресурсларида, аҳолисининг ижтимоий ҳаётидаги юзага келган ижтимоий муаммолари умуман эътироф этилмади.

Мустақиллик йилларига келиб, Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисоди, ижтимоий ҳаётидаги айрим муаммолар юзасидан тадқиқот ишлари кўпая борди. Қорақалпоғистон Республикасининг ижтимоий-экологик, табиати, аҳолиси саломатлиги каби муаммолар билан боғлиқ тадқиқотлар ҳам олиб борилди. Қорақалпоғистон АССРнинг экологик фожеалари барча соҳа олимларини муаммоларни ҳал этиш бўйича тадқиқот, илмий изланишларни олиб боришга ундади. Жумладан, З.Курбанова, К.Бектемиров, М. Т. Турымбетова, М.К.Сарибаев, А.Абдукамоллова, Ш.К.Нарбаевлар[3] ижтимоий муаммоларни ўрганган бўлса, С. К. Султанова, Э. Л. Алейникова, Е.Ж. Ембергенов, И.Р. Турдимамбетов, Д.Атаханова, Г.Шамамбетовалар[4] Қорақалпоғистон Республикасининг ижтимоий-экологик вазияти, табиий ресурсларининг ҳолати, аҳоли саломатлиги борасидаги муаммолар юзасидан тадқиқотларни олиб боришди.

Масалан, тадқиқотчи Ш.Норбоев: “Қорақалпоғистон Республикасидаги экологик муаммоларни авжланиши натижасида, аҳолининг чорвачилик соҳасида чорва ҳайвонларни ем-хашаксиз қолиши, сувдан касалланиши, деҳқончилик соҳаларида эса тупрокда табиий унумдорликни йўқлиги боис ўсимликларни нобуд бўлишига олиб келган. Жанубий Оролбўйи, Ромитан, Мўйноқ туманларида ижтимоий муаммолар иқтисодий инкирозга юз тутишига сабаб бўлган”[5] -дея ўз тадқиқотларида маълумотларни ёритиб ўтади. Ромитан ва Мўйноқ туманларидаги ижтимоий-экологик муаммоларнинг юзага келишида Орол денгизининг таъсирини муҳокама қилиб ўтган. Лекин, мазкур ҳудудлардаги саноат корхоналарининг экологик вазиятга салбий таъсирлари алоҳида таъкидланмаган.

Н.Ж.Ембергенов тадқиқотида эса “мамлакатда ижтимоий-иқтисодий омиллар янги демографик вазиятни вужудга келтирди. Минтақа аҳолиси демографик жараёнларида содир бўлаётган ўзгаришларга ўтган асрнинг 1990 йилларидан кейин аҳоли сони ўсиш даражасининг кескин камайиб бориши, айниқса, туғулишнинг нисбатан камайиши ҳамда ташқи миграция салбий оқибатларининг ўсиши таъсир этди”.[7] -деб таъкидлади. Тадқиқотчи аҳолини демографик вазиятини 1990 йиллардан кейин содир бўлганлигини, миграция салбий оқибатлари билан боғлаб ўтади. Аслида, Қорақалпоғистондаги аҳолини ўсишидаги демографик жараёнлар атрофдаги ижтимоий-экологик вазиятнинг кескинлашиши билан 1980 йиллардаёқ ўзгарганлигини эътиборга олмаган.

Қорақалпоғистон Республикасидаги юзага келган ижтимоий-экологик муаммолар юзасидан кўплаб хорижий тадқиқот ва илмий изланишлар тадбиқ этилган бўлиб, айниқса экологик муаммоларни долзарб масалалардан эканлигини, муаммони бартараф этиш масалаларини кечиктирмасдан ҳал этиш, табиат билан жамият ўртасидаги таъсир, уларнинг оқибатида вужудга келган фожеалар, Ўрта Осиёдаги ижтимоий-экологик вазиятнинг тобора кескинлашиб бораётган-

лиги ҳақида хорижий тадқиқотчиларнинг ишларида ҳам батафсил ёритиб берилган. Жумладан, Йоханн Линн томонидан қуйидаги фикрлар билдирилган, Ўзбекистондаги экин майдонларининг қисқариб бориши, саноат чиқиндиларини дарёларга ташланиши, Орол денгизи тубидаги тузнинг атрофга тарқалиши натижасида, Хоразм, Самарқанд вилоятларидаги кўплаб экин майдони сифатсиз бўлиб қолган[8].

Тадқиқот методологияси. Иқтисодий регионларни ҳаракатга келтирувчи кучлар етишмас экан, у ерда иқтисод инкирозга юз тутди. Афсуски, кўплаб тадқиқотларда Қорақалпоғистон Республикасидаги экологик вазиятни юзага келтирган омил сифатида Орол денгизи ўрганилган. Аммо ҳудуднинг ижтимоий-экологик вазиятидаги муаммоларга саноат корхоналарининг таъсири алоҳида ўрганилмаган.

1936 йил 5 декабрда Қора-Қолпоғистон АССР Ўзбекистон ССР таркибига киритилган бўлиб, Қорақалпоғистонда биринчи бор 1952 йилда Шуманай, Кенес ва Қипчоқ туманлари вужудга келган.[9] 1964 йилдан бошлаб эса, ҳудуд Қорақалпоғистон АССР деб юритила бошланди. Кўплаб ер майдонларини Қорақалпоғистон таркибига киритилиб бориши натижасида, 1988 йилга келиб ўлкада туманлар сони 11 тага ортишига олиб келган. Қорақалпоғистон аҳолисининг тирикчилик манбаи кўпроқ балиқчилик, чорвачилик ва шолікорлик билан шуғулланиб келган. Қорақалпоғистон саноат тараққиётига металлга ишлов бериш, кимё, нефть ва пахта тозалаш саноат корхоналари хизмат кўрсатиб келган. Бундан ташқари минтақа саноат корхоналари қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш, балиқчилик, шолікорлик ва чорвачилик билан боғлиқ ишлаб чиқарувчи саноат соҳаларига мослаштирилган. Масалан пахта(пахта тозалаш, йигирув, мойни қайта ишлаш заводлари), балиқ (консервалаш, қадоклаш заводлари), чорвачилик(чарм, пояфзал ишлаб чиқариш корхоналари) ва уй-жой қурилиши материаллари, таъмирлаш, озик-овқат корхоналари ишлаб келган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Қорақалпоғистон АССРда кўпроқ енгил ва озик-овқат саноати фаолият юритган. Чунки фронт учун озик-овқат маҳсулотлари, балиқ консервалари, қора кўл терилари Қорақалпоғистондан тайёрланиб юборилган.[10] Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Қорақалпоғистон саноатида туб бурулишлар содир бўлди. Пахта, балиқ консервалаш, тўқимачилик саноат корхоналари бунёд этила бошланди.

Таҳлил ва натижалар. Марказ томонидан белгиланган режалар ва мажбуриятлар ўлкада саноат корхоналарини жадал суръатларда ишлашини талаб этарди. Лекин, саноатнинг техник талаблари, иқтисодий қарамлик туфайли ўз вақтида ечим топа олмади. Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги саноатида техник таъминотлар танқис бўлди. Пахта далаларида ерга ишлов бериш ва пахтани культивация қилиш, дефоляция, териш ишлари аҳоли кўл меҳнати эвазига амалга оширилди. 1965 йилда Қорақалпоғистон совхозларида илмий-техник базалар етарли бўлмади.[11] Шунинг учун қишлоқ хўжалигидаги саноат мажмуалари ривожланмади. “Ўзсельхозтехника” тракторларни таъмирлаш корхоналарида техник ускуналар етишмас, трактор техник қисмларини олиб келиш ўз вақтида амалга оширилмас эди. Шу боисдан қишлоқ хўжалиги механизация ишлари баъзан кўл меҳнатига асосланиб қолган.

Пахта тозалаш, озиқ-овқат саноат корхоналарида ҳам техник станок, вителяция, чанг ушлаш барабанлари ва филтёр каби техник иншоотлар етарли таъминотга эга бўлмади. Саноат корхоналарининг техник таъминотидаги танқислик корхона чиқиндиларини зарарлантириш жараёнларини тўхтаб қолишига олиб келган. Корхона чиқиндиларини назоратсиз Сирдарёга ташлаб келиниши эса, сувнинг сифатига катта таъсир эта бошлади. 1968 йилда Қорақалпоғистон АССРдаги пахта тозалаш, озиқ-овқат саноат корхоналари чиқинди сувларини Сирдарё хавзасига ташлаб келиб,[12] дарёнинг ифлосланишига сабаб бўлган. Натижада, Қорақалпоғистон АССРдаги кўплаб дарё, сой ва ариқларда сувнинг таркиби ўзгарди. Дарё сувининг саноат корхоналари чиқинди ташламаларидан ифлосланиши дарё сув экологиясини кескин ўзгаришига олиб келган. Дарё сувларининг экин майдонларига тарқалиши, тупроқ сифатига ҳам таъсир этиб келди. Тупроқнинг шўрланиши ва атмосферанинг саноат корхоналарининг чангларидан ифлосланиши Қорақалпоғистон ҳудудларида ортиб борган.

1979 йил Қорақалпоғистон АССРда табиатни муҳофаза қилиш борасида саноат корхоналаридаги техник ускуналарнинг таъминоти тўлиқ йўлга қўйилмаган. Қорақалпоғистон АССРдаги пахта тозалаш саноат корхоналарида чиқиндиларни тозалаш, чангни ушлаб қолиш барабанлари ва суселькалари етишмади. Масалан Қорақалпоғистон АССРдаги пахта тозалаш саноат корхоналарининг 70 фоизиди чиқиндиларини тозалаш техникалари етишмаслиги, зарарсизлантирилмаган чиқиндиларни атроф-муҳитга тарқалишига олиб келган. 1979 йилда Қорақалпоғистон АССРдаги пахта тозалаш заводлари учун 11 донга чиқиндиларни тозалаш ускуналари келтирилган.[13] Афсуски, ажратилган техник ускуналар атиги 4 та пахта тозалаш заводларини таъминлаган. Қолганларида эса эскириб ишдан чиққан, носоз тозалаш иншоотлари билан ишлаб келган. Оқибатда саноат корхоналарининг чиқиндилари атроф-муҳитнинг ифлосланишига ва аҳолининг саломатлигини ёмонлашишига сабаб бўлган.

Қорақалпоғистонда кўплаб йирик саноат корхоналари хом ашё етказиб берувчи тармоқлардан иборат бўлди. Йиллар давомида хом ашёни меъёридан ортиқ марказга жўнатилиши, табиий ресурсларда, табиатда ижтимоий-экологик муаммоларни юзага келтирди. Ижтимоий соҳалардаги муаммолар иқтисодий муаммоларни ортиб бориши билан изоҳланди. Пахта, пилла ва қоракўл маҳсулотларини тайёрлаш йилдан-йилга ортиб бориши республикани давлат “боқимандаси” даражасига тушиб қолишига олиб келган.[14] Экологик муҳитнинг пахта, пилла, чорвачилик соҳаларига таъсири катта бўлди. Саноат корхоналарининг чиқиндиларидан ифлосланган тупроқ, сув ва атмосфера ўсимлик, ҳайвонларнинг нобуд бўлиш ҳолатларини ортириб юборди. Чорвачиликда ем-ҳашак маҳсулотларини танқис бўлиши чорвачилик ва қоракўлчилик соҳаларини инкирозга юз тутишига олиб келди. Қорақалпоғистон АССРда қоракўл териси, жун(минг тонна ҳисобида) ва қўй-эчки(минг боши ҳисобида) маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми қуйидагича бўлган.[15]

Экологик муаммолар табиатдаги барча неъматларни танқис бўлишига олиб келиши, Қорақалпоғистондаги чорвачилик соҳасидаги иқтисодиётни танглик ҳолатини келтириб чиқарди.

Маҳсулотлар номи	1985 йил	1986 йил	1987 йил
Қоракўл	130,5	132,5	125,2
Жун	2173	1827	1730
Қўй-эчки	303,9	523,9	478,3

1980 йилларда Қорақалпоғистон туманларида жойлашган пахта тозалаш заводлари техник таъминот базалари етарли бўлмади. Техник қисмларнинг танқислиги меҳнат унумдорлигини пасайишига олиб келган. Саноат корхонасида техник ускуналарни ишдан чиқиши, станокларни бузилиш, носозлик ҳолатлари хом-ашё тайёрлашда сифатсиз маҳсулотларни ишлаб чиқарилишига сабаб бўлди.

Амударё ва Сирдарё сувлари Қорақалпоғистон АССРда деҳқончилик: гуруч, боғдой ва пахта етиштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Саноат корхона чиқиндиларидан ифлосланган сув Қорақалпоғистон АССРдаги кўплаб ер майдонларини касаллантириб, 1989 йил деҳқончилик экин маҳсулотларининг ҳосилдорлигининг 2 баравар камайишига сабаб бўлган. Қорақалпоғистон АССРда 1985 йилда 60,3 минг тонна, 1986 йил 59,2 минг тонна, 1987 йилда 56,8 минг тонна маҳсулот олинган.[16] Тупроқ таркибидаги касалланишлар экинларнинг нобуд бўлишини ортириб юборган. Атроф-муҳитдаги салбий кескинлашувлар иқтисодий соҳаларни издан чиқишига олиб келган.

1989 йил Қорақалпоғистон Республикасида экологик муаммолар юқори даражада авжланди. Худуд аҳолисининг 70 фоизи касалланган бўлиб, ичимлик сувида туз миқдори меъёран ортиқ бўлган. Саноат корхонаси чиқиндиларидан ифлосланган Амударё сувидан фойдаланиб келган Қорақалпоғистон аҳолиси орасида турли касалликларни юзага келганлигини[17] кўплаб маърузаларда таъкидлаган. Қорақалпоғистоннинг Тахтақўпир, Элликқалъа, Акчакўл, Қоратерек саноат корхоналари ва шифохоналар ўз чиқинди ташламаларини Амударёга ташлаб келди. Каттакўрғон, Нукус, Қўнғирот пахта тозалаш заводлари, “Гигант”, “Прогресс” чорвачилик совхозлари чиқинди сувини асоссиз равишда Амударёга ташлаб келди. Амударё суви шу даражада кескин ифлосландики, сувдан фойдаланиш хавфи бўлиб қолган. Айникса, Беруний туманида экологик аҳвол ачинарли бўлиб, атмосфера, тоза ичимлик суви ва тупроқда туз, кимёвий чиқиндилар табиий экологик ҳолатни ўзгартириб юборган.[18] Бундан ташқари Тамдин, Тахиятош ҳудудларида жойлашган саноат корхоналарида техник тозалаш ускуналари етишмаганлиги атмосферанинг ифлосланишига сабаб бўлган.

Хулоса ўрнида, Қорақалпоғистон Республикасидаги саноат корхоналар техник таъминотларини режалаштирилган маблағлар билан тўлдирилмаслиги, техник ускуналарнинг танқислиги саноат корхонасидаги ишлаб чиқариш жараёнларини сусайтирди. Ишлаб чиқариш маҳсулотлари сифатсиз ва белгиланган режаларни бажарилмаслиги каби ҳолатларни юзага келтирди. Саноат корхоналарида табиатни муҳофаза қилиш тизимларини етарли даражада йзлга қўйилмаслиги атроф-муҳитда салбий ўзгаришларга сабаб бўлди. Айникса, табиатда ҳайвон ва ўсимликларни нобуд бўлиши иқтисодий инкирозларни юзага келтирди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи ўрганиш бўйича. –Тошкент: “Маънавият”. 2017. –Б. 89.
2. Гаипов А. История развития социального обеспечения здравоохранения Каракалпакстана в период развитого социализма(1959-1970 гг). Автореф., дисс., канд.ист.,наук. –Нукус. 1972.28.с.; Мамбетуллаев М. История орошения Каракалпакской АССР. Автореф., дисс., канд.ист.,наук. –Ташкент: 1967. 26.с.; Наимов К. Руководство партийной организации Каракалпакии местными советами в период дальнейшего развития социалистического общества 1951-1958 гг. Автореф., дисс., канд.ист.,наук. –Тошкент: 1975. 26.с.
3. Курбанова З.И. Становление и развитие этнографической науки в Каракалпакстане. (1920-2000 гг). Дисс.канд.мед.наук. –Нукус. 2002. 164.с.; Бектемиров К. Обеспечение развития региона в условиях экологической напряженности (на примере Республики Каракалпакстан). Дисс.док., мед., наук. –Нукус. 2008. 290.с.; Адилханова А. Н. Дисбиотестические нарушения микрофлоры кишечника детей Каракалпакстана и их коррекция. Дисс.канд.мед.наук.(PhD).–Ташкент: 2012.130.с.; Нарбаев Ш. К. Совершенствование организационно-экономических основ формирования системы пастбищепользования (на материалах Республики Каракалпакстана). Дис.канд.экон.наук. –Тошкент: 2018. 138.с.
4. Турдимамбетов И.Р. Қорақалпоғистон Республикаси нозогеографик вазиятини яхшилашнинг ижтимоий-иқтисодий ҳусусиятлари. Географ.фан.док.диссер. –Тошкент. 2016. 82.б.; Атаханова Д. Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг касалланиш даражасига таъсири муҳит ифлосланишининг таъсирини гигиеник баҳолаш. Тибб.фан.бўй.(PhD)диссертацияси. –Тошкент. 2018. 120б.
5. Нарбаев Ш.К. Совершенствование организационно-экономических основ формирования системы пастбищепользования(на материалах Республики Каракалпакстана). Дис.канд.экон.наук. –Тошкент: 2018. –С. 18.
6. Атаханова Д. Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг касалланиш даражасига таъсири муҳит ифлосланишининг таъсири гигиеник баҳолаш. Тибб.фан.бўй.(PhD)диссертацияси. –Тошкент: 2018. –С. 46.
7. Ембергенов Н.Ж. Қорақалпоғистон Республикаси аҳолисининг ўсиши ва жойланишидаги ўзгаришлар. Геог.фан.ном.диссер. –Тошкент: 2011. –Б. 25.
8. Johannes Linn. Central Asia Human Development Report. Slovakia. Bratislava. 2005. –P. 99.
9. Каракалпакстан. Материал из Википедии-свободной энциклопедии. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> 2020 йил 20.10. 12.48.
10. Тангирбергенова К. Экономика Каракалпакии в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)Автореф. Дисс.канд.ист.наук. –Тошкент: 1991. –С. 12.
11. Шамамбетов Б. Аграрное развитие Республики Каракалпакстан в 1965-1985 гг. Опыт и проблемы.Автореф..дисс.канд.ист.наук. –Тошкент: 1994.–С. 27.
12. ЎзР МДА. Фонд-Р-2722, рўйхат-1, иш-87, варақ-39.
13. ЎзР МДА. Фонд-Р-2772, рўйхат-1, иш-921, варақ-111.
14. Бобожонва Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар. –Тошкент: Шарқ. 1999. –Б. 40.
15. Норадние хойяство Узбекской ССР в 1987 г. Статистический ежегодник. –Тошкент: “Ўзбекистан”. 1989. –С. 130-131.
16. Приаралью всесоюзный хашар // Правда Востока 1989 год 1 июль.
17. Кружилин Ю. Что мы видели в Каракалпакии // Правда Востока. 1989 год. 11 май. –С. 3.
18. Адреса губителей природы // Правда Востока. 1989 год. 21 июнь.

УДК: 9(с52)

Бехруз САЙФУЛЛАЕВ,
Тошкент давлат транспорт университети
Ижтимоий фанлар кафедраси мустақил тадқиқотчиси
E-mail: sayfullayev_behruz@mail.ru

ТДТУ доценти, тарих фанлар номзоди Н.Ю.Жўрабоев тақризи асосида

UZBEKISTAN-INDIA: DEVELOPMENT OF BILATERAL RELATIONS IN THE MILITARY FIELD

Аннотация

The article notes that international terrorism and extremism posing a serious threat to peace and stability not only in Central Asia, but also in other regions, trainings, exchange of experiences in the fight against conventional terrorists, mutual visits of military experts and their goals, the formation of a common vision in the fight against transnational organized crime, illegal exploration, the search for new directions of strategic partnership in defense and security.

Keywords: Uzbekistan, India, military cooperation, military education, defense and security, terrorism, extremism, "Friendship".

РАЗВИТИЕ ДВУСТОРОННИЙ ОТНОШЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА И ИНДИИ В ВОЕННОЙ СФЕРЕ

Аннотация

В статье представлены актуальные вопросы, такие как серьезные угрозы мир и стабильность международных терроризма и экстремизма не только в Центральной Азии, но и других регионах, в той же точке Узбекистана-Индии сотрудничество в военных, военно-технических сферах, в частности, военная подготовка, развитие рабочих групп в области обороны, проводить обучение экспериментальному обучению в рамках военного сотрудничества, интенсификация по борьбе с условными террористами, обмен взаимные визиты военных специалистов и от них цели организовать общий вид в борьбе с транснациональным организованных преступления, незаконные контрабандой, поиск новых направлений в области стратегии и обороны.

Ключевые слова: Узбекистан, Индия, военное сотрудничество, военные образование, оборона и безопасность, терроризм, экстремизм, «Дружба».

ЎЗБЕКИСТОН-ҲИНДИСТОН: ҲАРБИЙ СОҲАДА ИККИ ТОМОНЛАМА МУНОСАБАТЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИБ БОРИШИ

Аннотация

Мақолада халқаро терроризм ва экстремизмни нафақат Марказий Осиё, балки бошқа минтакалардаги тинчлик ва барқарорликка жиддий таҳдид солаётганлиги, шу ўринда, Ўзбекистон-Ҳиндистон ўртасидаги ҳарбий, ҳарбий-техникавий соҳалардаги ҳамкорлик, хусусан, ҳарбий таълим, мудофаа соҳасида ишчи гуруҳлар тузиш, ҳарбий ҳамкорлик доирасида ўқув тажриба машғулоти ўтказиш, шартли террорчиларга қарши кураш борасида ўзаро тажрибалар алмашиш, ҳарбий мутахассисларнинг ўзаро ташириқлари ва улардан қўзланган мақсадлар, трансмиллий уюшган жиноятчилик, ноқонуний контрабандага қарши курашда умумий нуқтаи назарни шакллантириш, мудофаа ва хавфсизлик соҳасидаги стратегик шерикликнинг янги йўналишларини излаб топиш каби долзарб масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, Ҳиндистон, ҳарбий ҳамкорлик, ҳарбий таълим, мудофаа ва хавфсизлик, терроризм, экстремизм, “Дўстлик”.

Кириш. Бугунги кунда халқаро терроризм ва экстремизм нафақат Маказий Осиёга, балки бошқа минтақа мамлакатларидаги тинчлик ва барқарорликка ҳам таҳдид солмоқда. Бундай хавф ва хатарларга қарши ҳамкорликда курашиш Ҳиндистон учун ҳам, Ўзбекистон учун ҳам долзарб ҳисобланади. Мавжуд муаммоларга қарши биргаликда курашиш мақсадида сўнгги йилларда ҳарбий соҳадаги муносабатлар ҳам ривожланиб бормоқда.

Шу ўринда, Ҳиндистон армияси ҳақида тўхталадиган бўлсак, Халқаро стратегик тадқиқотлар институтининг 2019 йилги маълумотларига кўра, Ҳиндистон армияси дунёда тўртинчи ўринда туради. Ҳиндистонда 1,2 миллиард киши истиқомат қилади, шундан 2,14 миллиони ҳарбий мажбуриятга эга кишилар. Ҳиндистон 2018 йилда захирадаги аскарларни ҳисобга олганда, 1,36 миллионлик қўшинни қўллаб-

қувватлаш учун 58 миллиард доллар ёки ЯИМнинг 2,1 фоизини сарфлади. Ҳиндистон армияси шартнома асосида хизмат қилувчилардан ташкил топган, ҳарбийлар маоши мамлакатдаги энг юқори маошлардан биридир [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Ўрганилаётган мавзу доирасида адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистонни ҳарбий соҳада алоқаларни ривожлантиришга интилиш Ҳиндистонни экстремизмга қарши курашда асосий шерик деб билганлиги билан изоҳлаш мумкин. Шу ўринда, фикримизнинг далили сифатида “The Eur Asian Times” гезетасининг 2021 йил 18-мартдаги “India, Uzbekistan Conducting ‘DUSTLIK’ Counter-Terrorism Drills Up In The Himalayas”, деб номланган мақолани келтириб ўтиш жоиз. Ушбу мақоланинг “Why Is Uzbekistan So Important To India?”-яъни “Нима учун

Ўзбекистон Ҳиндистон учун жуда муҳим?”- деб номланган рукнида экспертлар томонидан куйидаги фикрлар келтириб ўтилади: “1999 йилдан бери Ўзбекистон бирон бир терактни кўрмаган бўлса-да, мамлакатда ёшларнинг экстремистик ғояларга эргашиш муаммоси бор, чунки ИШИД минтақадаги базасини кенгайтиришга ҳаракат қилмоқда. Бундан ташқари, мамлакат аҳолисининг 64 фоизини 35 ёшгача бўлган инсонлар ташкил этганлиги сабабли, кўплаб жангари ташкилотларга қўшилиш ғояси миллатни жиддий ташвишга солмоқда. Ҳиндистон ҳам, Ўзбекистон ҳам терроризм, трансмиллий уюшган жиноятчилик, ноқонуний контрабандага қарши курашишда умумий нуктаи назарга эга ва сўнгги ҳарбий машғулотлар ушбу таҳдидларга қарши қадамдир”[2].

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Ҳарбий соҳада Ўзбекистон ва Ҳиндистон ўртасидаги икки томонлама муносабатларнинг ривожланиб бориши тарихийлик, ҳолислик, қиёсий-мантиқий, кетма-кетлик, тизимли таҳлил, объективлик тамойиллари асосида ёритилган.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримовнинг 2005 йил 4-6-апрель кунлари Ҳиндистон Республикасига учинчи марта давлат ташрифи доирасида “Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги билан Ҳиндистон Республикаси Мудофаа вазирлиги ўртасида ҳарбий ва ҳарбий-техникавий соҳаларда ҳамкорлик тўғрисида Битим” имзоланган эди [3]. Шунга қарамай, мамлакатларимиз ўртасидаги ҳарбий соҳадаги ҳамкорлик сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳалар каби изчил йўлга қўйилмади.

2018 йил 30-сентябрь ва 1-октябрь кунлари Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ҳиндистонга ташрифи доирасидаги энг муҳим воқеа икки мамлакат ўртасида мудофаа ва ҳавфсизликни ривожлантириш бўлди. Ушбу ташриф доирасида учрашув якунлари бўйича Мудофаа вазирлари ўртасида ҳарбий таълим соҳасида ҳамкорлик тўғрисида меморандум имзоланди [4].

Шунингдек, терроризмга қарши ҳарбий машғулотлар ўтказиш, мудофаа соҳасида ҳамкорликда қўшма ишчи гуруҳлар тузиш, Дехлидаги Ўзбекистон элчихонасида Мудофаа қўмитасини очиш бўйича келишувларга эришилди. Шу билан бирга, ҳарбий соҳада Президент ташрифлари билан бир қаторда, икки давлатнинг мудофаа вазирлари ўртасида ҳам бир неча алмашинувлар бўлиб ўтди. Жумладан, Ўзбекистон мудофаа вазири генерал-майор Абдусалом Азизов 2018 йил 4-7 сентябр кунлари Ҳиндистонда бўлиб, ҳарбий соҳада келгусидаги алоқаларни ривожлантиришга қаратилган музокаралар олиб борди.

Ушбу учрашувларда эришилган ҳамкорликнинг натижаси ўларок, 2019 йилнинг 27-28-август кунлари Фориш тоғ полигошида Ўзбекистон-Ҳиндистон ҳарбий ҳамкорлиги доирасида ўқув тажриба машғулотлари ташкил этилди. Икки мамлакатнинг ҳарбийлари йўл четида ўрнатилган мина ва бомбаларни топиш, зарарсизлантириш, танасига портловчи модда ўрнатилган шартли террорчиларнинг ҳаракатларини тўхтатиш ва бомбали ҳудудларни тозалашда тажрибалар алмашдилар.

Ҳиндистон қуроли кучлар муҳандислари гуруҳи подполковниги, Прасант Бист ўтказилган ҳарбий тадбирларда Ҳиндистон армияси бой тажриба

ва таассуротларга эга бўлганлигини, келгусида юқори савиядаги ҳарбий ўқув машғулотларининг олиб борилиши Ўзбекистон ва Ҳиндистон армиясининг ҳарбий соҳадаги салоҳиятининг янада юксалиб боришига хизмат қилишини таъкидлаб ўтди [5].

Бугунги кунда Афғонистондаги нотинч вазият, террористик ҳаракатларга АҚШнинг жалб этилиши Ҳиндистоннинг Марказий Осиё давлатлари билан ҳарбий соҳадаги алоқаларини ривожлантиришга сабаб бўлмоқда. Минтақадаги давлатлардан Қозғистон ва Қирғизистон давлатлари билан ҳарбий машғулотлар ўтказиш режалаштирилган. Туркменистон махсус кучлари эса бугунги кунда Ҳиндистонда малака оширмоқда. Ўзбекистон ҳам сўнгги йилларда ҳарбий соҳадаги икки томонлама алоқаларда фаол қатнашмоқда [6].

Тадқиқот жараёнида Ўзбекистоннинг Ҳиндистон билан ҳарбий алоқаларининг ривожланишига 2019 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган 3 та муҳим сиёсий воқеанинг туртки бўлганлигини кўришимиз мумкин. Биринчи, 2019 йил 1-4 ноябрь кунлари Ҳиндистон мудофаа вазири Ражнат Сингнинг Ўзбекистонга расмий ташрифи бўлиб ўтди ва бу сўнгги 15 йил ичида Ҳиндистон мудофаа вазирининг Ўзбекистонга биринчи ташрифи эди. Икки давлат мудофаа вазирлари ўртасида келишилган битимлар доирасида ҳарбий таълим ва тиббиёт соҳасида ҳамкорликни кучайтириш, кадрлар тайёрлаш ва ҳарбий салоҳиятини ошириш бўйича учта ўзаро англашув меморандумлари имзоланди. Шунингдек, Сесундераб шаҳридаги Мудофаа менежменти коллежи ва Тошкентдаги Ўзбекистон Қуроли Кучлари академияси ўртасида биринчи марта видеоалоқа орқали тақдирлар алмашилди.

Иккинчи, Ҳиндистон мудофаа вазирининг ташрифи доирасида 2019 йилнинг 1-3 ноябрь кунлари биринчи марта ўзбек ва ҳинд аскарлари иштирокида терроризмга қарши курашга бағишланган ўн кунлик ҳарбий машқлар бўлиб ўтди. Ушбу тадбир “Дўстлик” номи остида Ўзбекистоннинг Чирчиқ ҳарбий ўқув полигошида ўтказилди.

Учинчи, Ўзбекистон Ички ишлар вазири Пўлат Бобожоновнинг 2019 йил 20-ноябрь куни Ҳиндистонга ташриф буюриб, ушбу давлатнинг ички ишлар вазири Амит Шох билан терроризм, уюшган жиноятчилик, одам савдосига қарши курашда самарали ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва чегараларни қўриқлаш масалаларида музокаралар олиб борди. Ушбу учрашувда эришилган муҳим ютуқлардан бири - Ҳиндистон ҳарбий таълим муассалари томонидан ўзбек ҳавфсизлик ходимлари учун тренинг машқлар ўтказиш йўлга қўйилганлиги бўлди [7].

Таъкидлаш жоизки, 2019 йил ноябрдаги икки мамлакат ўртасидаги ҳарбий ҳамкорлик ҳавфсизлик соҳасидаги алоқаларнинг ривожланишига асос бўлди. Ҳиндистон Жаҳон ишлари кенгашининг илмий ходими, эксперт Доктор Рашмини Копаркар ўзининг мақоласида [8] Ўзбекистон-Ҳиндистон ўртасидаги 2018-2019 йилларда амалга оширилган муносабатларга: “Мудофаа ва ҳавфсизлик соҳасида стратегик шерикликнинг янги йўналиши сифатида пайдо бўлган ҳамкорлик ва “Дўстлик” номи билан ташкил этилган ҳарбий машқлар минтақада тинчлик, барқарорлик ҳамда ҳавфсизликка ҳисса қўшиб келмоқда”-деб таъкидлайди.

Маълумки, Ўзбекистон ва Ҳиндистон ўртасида ҳарбий-техникавий ҳамкорликни ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган тадбирлар доирасида Ўзбекистоннинг Ҳиндистондаги элчиси Дилшод Ахатов Ҳиндистон Мудофаа вазирлиги мудофаа котиби Ажай Кумар билан 2020 йил 30-сентябрь куни учрашув ташкил қилган эди. Ушбу учрашувда мудофаа котиби Ажай Кумар Ҳиндистон Ўзбекистон билан ҳамкорликни янада мустаҳкамлашдан манфаатдорлигини, икки мамлакат ўртасидаги ҳарбий ва ҳарбий-техникавий ҳамкорлик дўстона муносабатларнинг ажралмас қисми, икки мамлакат мудофаа вазирликлари ўртасида ўзаро алоқаларни янада ривожлантириш ва истикболли лойиҳалар доирасидаги ҳамкорликни кенгайтириш учун кўплаб имкониятлар мавжуд эканлигини таъкидлаган [9].

Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йилги Ҳиндистонга ташифлари доирасида Мудофаа вазирлари ўртасида имзоланган ҳарбий таълим соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги меморандумга мувофиқ 2021 йил 10-мартдан 19-мартгача “Дўстлик-2” номи остида ҳинд ва ўзбек аскарлари иштирокида Ҳиндистоннинг шимолий Уттаракханд штатидаги Ранихет шаҳри яқинида аксилтеррор машқлари бўлиб ўтди. Ушбу

ҳарбий машқларга 45 кишилик ҳинд аскарларидан иборат 13-Кумаон батальони раҳбарлик қилди. Ушбу батальон кўмондони, полковник Амид Малик ҳарбий машғулотлар: “БМТ мандати бўйича аксилтеррор операцияларга қаратилган”, -деб таъкидлаб ўтади [10]. Шунингдек, ушбу машғулотларда Ўзбекистон армиясига раҳбарлик қилган полковник, Намилов Азизбек шу ҳақда фикр билдириб: “Ҳиндистон терроризмга қарши курашишда кучли салоҳиятга эга мамлакат эканлиги, биргаликда олиб борилаётган ҳарбий машғулотларда икки давлат ҳарбийлари ўзаро тажрибалар алмашганлигини” - қайд этиб ўтади.

Хулоса (Conclusion). Хулоса ўрнида айтганда, сўнгги йилларда Ўзбекистон ва Ҳиндистон ўртасида олиб борилаётган ҳарбий ҳамкорлик, шунингдек, ҳарбий соҳадаги муносабатлар доирасида “Дўстлик” номи билан ҳар йили ўтказиб келинаётган ўқув машқлари мамлакатларимиз ўртасидаги стратегик шерикчиликни мустаҳкамланишига хизмат қилиб келмоқда. Зеро, икки мамлакат ўртасида йўлга қўйилган сиёсий, иқтисодий, маданий соҳалар билан бир қаторда ҳарбий йўналишдаги алоқаларнинг ривожланиб бориши истикболдаги самарали муносабатлар учун мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Рейтинг армий мира 2019, полный список самых сильных армий / <https://basetop.ru/rejting-armij-mira-2019-polnyj-spisok-samyh-silnyh-armij/>. Accessed 12.02. 2021
2. India, Uzbekistan Conducting ‘DUSTLIK’ Counter-Terrorism Drills Up In The Himalayas / <https://eurasianimes.com/why-india-attaches-so-much-importance-to-this-central-asian-country>. Accessed 25.03. 2021
3. Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномалари тўплами. Т.: 2005. №2-4. – Б. 150-152.
4. Elizabeth Roche, “India, Uzbekistan ink agreements to bolster cooperation on defence, connectivity, science”, Livemint, 01 Oct 2018, <https://www.livemint.com/Politics/a6vbmvaqdWSnSwlfZUyVjK/India-Uzbekistan-ink-agreements-to-bolster-cooperation-on-d.html>. Accessed 14.01. 2020
5. O'zbekiston-Hindiston: harbiy hamkorlik orqali mustahkamlanayotgan do'stlik aloqalari / <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-hindiston-harbij-hamkorlik-orqali-mustahkamlanayotgan-dostlik-alloqalari>. Accessed 18.11. 2020
6. Amid growing ISIS concern in Uzbekistan, Indian & Uzbek Army conduct counter-terrorism drill / <https://theprint.in/defence/amid-growing-isis-concern-in-uzbekistan-indian-uzbek-army-conduct-counter-terrorism-drill/622036/>. Accessed 26.03. 2021
7. Deepanjan Roy Chaudhury, “Uzbekistan Home Minister meets Amit Shah; sign agreement to counter terror”, Economic Times, 20 Nov 2019/https://economictimes.indiatimes.com/articleshow/72148841.cms?from=mdr&utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst, Accessed 20.02. 2021
8. “Dustlik”: A Step Forward in India-Uzbekistan Security Partnership / https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=4840&lid=3189. Accessed 29.03. 2021
9. Uzbekistan, India strengthen military cooperation / <https://uza.uz/en/posts/uzbekistan-india-strengthen-military-cooperation-07-10-2020>. Accessed 14.12. 2020
10. Amid growing ISIS concern in Uzbekistan, Indian & Uzbek Army conduct counter-terrorism drill / <https://theprint.in/defence/amid-growing-isis-concern-in-uzbekistan-indian-uzbek-army-conduct-counter-terrorism-drill/622036/>. Accessed 29.03. 2021

УДК: 373.1(584.4)

Иродахон ТИШАБАЕВА,
Фаргона давлат университети мустақил тадқиқотчиси
E-mail:irodaxontishabayeva@gmail.com

Профессор, тарих фанлари доктори Шадманова С.Б. тақризи остида

SEASONAL KINDERGARTENS IN UZBEKISTAN AND THEIR ACTIVITIES (1945-1970yy.)

Abstract

In this article, on the basis of scientific, historical literature and sources, the increase in the number of seasonal preschool institutions in Uzbekistan in 1945-1970 is discussed, their general condition and coverage of children. The activities of seasonal kindergartens are also included in the study.

Key words: preschool education institutions, kindergartens, seasonal kindergartens, portable kindergartens, children's playground, personnel.

СЕЗОННЫЕ ДЕТСКИЕ САДЫ В УЗБЕКИСТАНЕ И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (1945-1970 ГГ.)

Аннотация

В данной статье на основе исторической литературы и источников описывается увеличение количества сезонных дошкольных учреждений в Узбекистане в 1945-1970 гг., их общее состояние и охват детей. Деятельность сезонных детских садов также включена в объём исследования.

Ключевые слова: дошкольные образовательные учреждения, детские сады, сезонные детские сады, переносные детские ясли, детская площадка, кадры.

ЎЗБЕКИСТОНДА МАВСУМИЙ БОЛАЛАР БОҒЧАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИ (1945-1970 йиллар)

Аннотация

Ушбу мақолада 1945-1970 йилларда Ўзбекистонда мавсумий мактабгача таълим муассасаларининг кўпайиб бориши, уларнинг умумий ҳолати ва болалар камрови илмий, тарихий адабиётлар ва манбалар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, мавсумий болалар боғчаларининг фаолияти тадқиқот доирасига тортилган.

Калит сўзлар: мактабгача таълим муассасалари, болалар боғчалари, мавсумий боғчалар, кўчма ясли-боғчалар, болалар майдончалари, кадрлар.

Кириш. Ҳар бир давлатнинг ривожланиши болаликда олинган таълим ва тарбия билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Мамлакатимизда ёш авлодни соғлом, билимли ва зукко қилиб тарбиялаш мақсадида мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Зеро юрtnинг порлоқ истиқболини яратиш, унинг номини кенг ёйиш, улуг аждодлар томонидан яратилган миллий-маданий меросини жамиятга намоиш этиш, мустақил Республикаимизнинг ривожланган мамлакатлар қаторидан жой эгаллашини таъминлаш ёш авлодни комил инсон ва малакали мутахассис қилиб тарбиялашга боғлиқдир. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан мактабгача таълим муассасалари тармоғини ҳозирги замон талаблари ва стандартлари асосида ривожлантириш, уларни реконструкция ва модернизация қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 2017 йил 30 сентябрдаги «Мактабгача таълим тизимини бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ бу соҳада янги тизим яратилди [1]. Бу ислохотлар Ватан тарихини билиш ва янги асосларда ҳолис ўрганиш, тарих фани соҳаларида илмий изланишлар ва инновацион фаолият юритиш учун кенг имкониятлар яратмоқда.

Ўзбекистонда мавсумий болалар боғчалари ва уларнинг фаолиятининг совет ҳокимияти йилларидаги тарихини ўрганиш ҳам бугунги кунда муҳим аҳамиятига эга. 1945-1970 йилларда республикада мавсумий болалар боғчаларининг кўпайиб бориши, болалар камровининг ошиши, янги биноларнинг қурилиши, камровни ошириш мақсадида мослаштирилган бинолардан фойдаланиш, колхоз ва совхозларнинг мавсумий болалар боғчалари тармоқларини янада кенгайтириш масалалари, турғунлик давридаги хусусиятларини ўрганиш унинг бугунги кундаги ривожланиш омиллари ва ундаги камчиликларни бартараф этишга ёрдам беради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мақола умум қабул қилинган тарихий методлар-тарихийлик, қиёсий-манتيкий таҳлил, кетма-кетлик, ҳолислик тамойиллари асосида ёритилган бўлиб, 1945-1970 йилларнинг даврий чегарасида мавсумий мактабгача таълим муассасаларининг кўпайиб бориши, мактабгача ёшдаги болаларни таълим муассасаларига қамраб олиниши даврий нашрлар ва архив манбаларида келтирилган маълумотлар асосида таҳлил қилинди. Ушбу йилларда мактабгача таълим муассасаларига болалар қатновининг ошиб бориши, доимий мактабгача таълим муассасалари ўртасидаги тавофут, солиштириш, қиёслаш усуллари орқали ёритишга ҳаракат қилинган.

Совет ҳокимияти даври тарихшунослигида мавсумий болалар боғчалари тарихи ёритилган йирик илмий асарлар нашр этилмаган, лекин мавзунинг айрим жиҳатлари қисман ёритилган. 1945-1970 йилларда колхоз мактабгача таълим муассасалари соҳаси маориф тизимини бир бўлаги бўлгани ҳолда бу соҳа ёритилган тадқиқотларнинг айримларида қисқа маълумотларда бериб ўтилган. Хусусан, «Ўзбекистонда колхоз ва совхозлар тарихи» номли китобда Ўзбекистонда колхоз ва совхозлар ташкил этилганда мактабгача таълим муассасалари қурилишига ажратилган маблағлар ва қурилган боғчалар тўғрисида маълумотлар берилган.

Совет даврида мактабгача таълим тизими ҳақида педагогика соҳасида қатор тадқиқотлар нашр этилган. Бу тадқиқотларни ўрганиш давомида 1945–1970 йилларда мавсумий мактабгача таълим муассасаларини кўпайиб бориши, доимий болалар боғчалари ўртасидаги тавофут, ажратилган маблағлар ҳақидаги статистик маълумотлар билан танишиш мумкин. Мисол учун, М. Бадалова ўзининг «Ўзбекистон ССРда мактабгача тарбиянинг ривожланиш тарихидан» номли тадқиқотида ўша даврдаги кишлоқ боғчаларининг ҳолати, аҳолининг мактабгача таълим муассасаларига бўлган эҳтиёжи, кадрлар билан таъминланиши масалалари қисқача баён қилган. М.Баратованинг «Қишлоқларда болалар боғча ва яслилар тармоқларининг кенгайиши» номли китоби Ўзбекистонда кишлоқларда янги болалар боғчалари қурилиши, уларга ишчи ва колхозчилар болаларини жалб этиш масалаларига бағишланган.

Ушбу даврда тиббиёт соҳаси вакиллари олиб борган илмий изланишларнинг айримларида мактабгача таълим муассасалари фаолиятига тўхталиб ўтганини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Н.Қ.Бобохўжаев ўзининг «Қишлоқ жойлардаги болалар боғчаларида болаларни тўғри овқатланишини ташкил этиш» номли китобида болалар боғчаларида тўғри овқатланишни ташкил этишда, тарбияланувчилар учун таомномани тузишда нималарга эътибор бериш тўғрисида тавсия ва кўрсатмалар берган.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан сўнг барча соҳаларда бўлгани сингари мактабгача таълим соҳасини ривожлантириш, жаҳон андозаларига мос равишда институционал жиҳатдан қайта кўриб чиқишга бўлган эҳтиёжнинг кучайиши бу соҳага бўлган эътиборни янада кучайтирди. Хусусан, Н.Эгамбердиева ўзининг «Ижтимоий педагогика» номли китобида қисқача Ўзбекистонда мактабгача таълим муассасаларини тарихига тўхталиб ўтади.

Мавзуни ўрганиш жараёнида совет ҳокимияти йилларида чоп этилган «Статистический бюллетень», «Сельское хозяйство Узбекистана», «Совет мактаби», «Народное образование» каби журналлар, «Ўқитувчилар газетаси» ва бошқа қатор газета саҳифаларида мавсумий болалар боғчалари ҳақида эълон қилиб борилган мақолалардан кенг фойдаланилди.

Тадқиқотни амалга оширишда ушбу манбаларни ўрганиб, киёсий таҳлил қилиб, илмий хулосаларнинг олиниши танланган мавзуни тарихий нуқтаи назардан комплекс ўрганиш ва ҳаққоний ёритишда муҳим аҳамият касб этади.

Таҳлил ва натижалар. Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги йилларда республика кишлоқ жойларидаги мактабгача тарбия муассасаларининг

кўламини кенгайтириш масалалари эътибордан четда қолмади. Бунинг асосий сабабларидан бири ўзбек хотин-қизларини ижтимоий ишлаб чиқаришга жалб қилиш, уларнинг меҳнатидан “унумли” фойдаланишда муҳим омиллардан бири бўлган. Бу факатгина ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим ва тарбия соҳасидаги манфаатлари учунгина эмас, балки дунё миқёсида кишлоқ хўжалик маҳсулотларига талаб кучли эканлиги билан ҳам боғлиқ эди. Колхозларда асосан мавсумий болалар боғчалари ва яслилари фаолият юритиб, доимий мактабгача таълим муассасалари санокли бўлган. Бундан ташқари, колхоз болалар майдончалари ва кўчма бригада яслилари ҳам мавжуд эди. Бу каби мактабгача таълим муассасалари 4 ойдан 6 ойгача, айрим жойларда 8 ойгача фаолият юритган. Қишлоқларда мавсумий болалар боғчаларини кўпайтириш муҳим аҳамиятга эга эди. Зеро, пахта далаларида ва чорвачилик фермаларида аксарият ҳолларда асосий меҳнат серфарзанд аёллар, яъни оналар томонидан бажарилган. Шу муносабат билан Ўзбекистон ССР Министрлар Совети томонидан 1948 йил 16 мартда “Колхоз болалар майдончалари ахволини яхшилаш тўғрисида” қарор қабул қилинди [2]. Колхоз ва совхоз раҳбарлари ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш, ёш болали аёлларни кишлоқ хўжалиги ишларига кўпроқ жалб этиш мақсадида мавсумий болалар майдончаларини ободонлаштириш ишларига катта эътибор бера бошладилар. Натижада республикада 1949 йилда жами болалар майдончалари 5538 тани ташкил қилди ва уларга 134758 нафар болалар камраб олинди [3]. 1961 йилга келиб кишлоқ хўжалик ишлари вақтида республика бўйича 7 мингта мавсумий болалар боғчалари очилган [4].

1950 йил Наманган вилоятининг барча колхозларида мактабгача таълим муассасалари мавжуд бўлиб, 13 та колхоздаги болалар боғча ва яслилари намунали деб ҳисобланган. Шу йили 3,360 колхозчи аёлларнинг болалари ясли ва боғчаларга жойлаштирилиб, оналар ялпи пахта йиғим -теримига жалб этилди. Шу йилда Хоразм вилояти колхозларида болалар муассасалари ишларини йўлга қўйиш ойлари ўтказилди. Туманларга мактабгача таълим муассасалари ходимлари ва врачлардан 22 киши, туманлардан колхозларга 189 киши ёрдамга жўнатилди. Натижада 160 та ясли ва боғчалар фаолияти яхшиланди ва кўшимча 686 нафар аёллар далага ишга чиқди. Самарқанд вилояти Жиззах тумани Будённий номли колхозда болалар муассасаси учун 7 хонали бино қурилди ва жиҳозлар билан таъминланди. Натижада колхозчи аёллар прогүлсиз ишлаб, пахта топшириш режасини муддатига бажардилар. Ўзбекистон пахтакорларининг 7-қурултой вакиллари халқлар дохийси Сталинга ёзган мактубларида 1951 йилда ўтган йилга нисбатан 500 минг тонна ортиқ пахта топшириш мажбуриятини олдилар. Бунинг учун болалар муассасаларини фаолиятини йўлга қўйиш даркорлиги айтилган [10]. Бундан кўриниб турибдики, кўпроқ хотин-қизларни дала ишларига жалб этиш мақсадида мактабгача таълим муассасаларини зўр бериб кўпайтира бошлаганлар.

Фарғона вилоятининг 1953 йилга мўлжалланган режасига кўра 258 та доимий болалар боғчалари – 1500 тарбияланувчини, 1000 та болалар майдончалари ва 3000 та бригадалар қошида ташкил этилган кўчма ясли-боғчалар – 19350 тарбияланувчини камраб олиши керак эди. Лекин 1953 йил 1 июнида 115 та доимий

болалар боғчаси ва мавсумий боғчалар 50-60 фоиз болани камраб олган холос [8]. 1960 йилга келиб Фарғона вилояти кишлоқларида 22 та доимий ва 449 та мавсумий болалар боғчалари фаолият юритди ва 15563 та тарбияланувчиларни камраб олди.

1956 йил Наманган вилояти Сталин номи колхозида 50 дан ортқ бригадалар бўлиб, 3 та доимий болалар боғчаси бўлган холос, колганлари бригадалар кўчма яслилари бўлган. Доимий болалар боғчалари доимо назоратда бўлиб, фаолияти мунтазам текширилган. Озиқ-овқат билан колхоз правленияси шуғулланган, гўшт, сабзавот, асал, хўл мева, макарон, тухум, сут маҳсулотлари етказиб берилган [11].

Колхоз мавсумий болалар боғчалари учун янги бинолар ажратилишига қарамай, мавжуд эҳтиёжни қондира олмаган. Мисол учун, 1970 йилда Андижон вилояти Тельман колхозида 3 та мавсумий болалар боғчалари бўлган холос. Уларга 150 нафар бола камраб олинди, дала ишлари бошланганда тарбияланувчилар сони 200 нафарга етди. Ленин тумани «Правда Востока» колхозида 1965-1970 йилларда 4 та умумий кўринишдаги бинолар қурилиб, улардан биттасида доимий, 3 тасида мавсумий болалар боғчалари очилган [7] Фарғона вилояти Фарғона туманида жами 35 та болалар ясли мавжуд бўлиб, улардан 29 таси мавсумий болалар ясли бўлган [6].

1955-1965 йилларда махсус бинолар йўқлиги сабаб айрим кишлоқларда мавсумий болалар боғчалари чойхоналар, масжидлар, колхозчи аёлларнинг уйларида фаолият юритди. Масалан, 1957 йилда Фарғона вилоятининг «Жданов», «К.Маркс», «Андреев» колхозларида мавсумий болалар яслилари колхозчиларнинг уйларида жойлашган [6]. 1961 йилда Кува тумани Ленин колхози «Саноат» участкасида мавсумий боғча чойхонада очилган, Хонобод участкасида эса тепаси ёпиқ майдонда очилган [5] Кувабой, Тошлоқ, Кува районларида болалар боғчалари ҳеч қандай шароити бўлмаган колхозчиларнинг уйларида фаолият юритган [9].

Маориф ва Соғлиқни сақлаш министрлиги мавсумий мактабгача таълим муассасаларини ўзига бўйсунувчи ташкилот сифатида қўрмаганлар. Мудира

ва тарбиячиларнинг педагогика соҳаси бўйича маълумоти бўлмаган. Машгулотлар ўтказилмаган, шунчаки болаларга қараб турилган холос. Жихозлар билан таъминланмаган. Доимий болалар боғчалари каби мавсумий болалар боғчаларида ҳам ишчи ва педагог ходимлар етишмаган. Бир нафар мудира бир неча болалар яслиларини бошқарган. Мавсумий болалар боғчаларида тарбияланувчилар сонидан қатъий назар бир нафар тарбиячи ва бир нафар ошпаз ажратилган. Айрим ҳолларда кир ювувчи – фаррош ажратилган. Бу ҳолат тарбиявий фаолиятга катта таъсир қилиб, тарбиячи кичкина ёшдаги болаларга камроқ вақт ажратган. Озиқ-овқат масаласи яхши ташкилланмаган. Кишлоқ болалар яслиларида озиқ-овқат, хусусан гўшт, сариг, тухум етказилиши даражаси паст бўлса-да, сут ва сабзавот маҳсулотлари билан доимий равишда таъминланиб келган.

СССР бўйича Ўрта Осиё давлатларида мавсумий болалар боғчалари юқори кўрсаткични эгаллаган. Яъни, Ўзбекистоннинг 35,9%, Тожикистоннинг 51,2 %, Қирғизистоннинг 29,4%, Қозоғистоннинг 6,5%, Россиянинг 1,7% кишлоқларида мавсумий болалар боғчалари фаолият кўрсатган. Республика бўйича мавсумий болалар боғчалари сони кўп бўлгани ҳолда, фаолият энг паст даражада бўлиб, назорат ҳам қилинмаган.

Хулоса ва таклифлар. Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги йилларда Ўзбекистонда мавсумий мактабгача таълим муассасалари кўпайиб тарбияланувчилар сони йилдан йилга ортиб борган. Бундай турдаги болалар боғчалари асосан мослаштирилган бинолар, хусусан, масжидлар, чойхоналар, шийпонлар каби тиббий ҳолати талабларга жавоб бермайдиган жойларда ташкил этилган. Уларнинг фаолияти назоратга олинмаган ва тегишли маълумотга эга педагог ходимлар етишмаган. Тарбияланувчилар сонидан қатъий назар педагог ходимлар учун штат ажратилмаган. Лекин шунга қарамай, кишлоқ аҳолиси мактабгача ёшдаги болаларининг асосий қисми колхоз болалар майдончалари ва кўчма яслиларга камраб олинган.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 30 сентябрда «Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 5198-сонли фармони. – <http://lex.uz>.
2. Бадалова М. Из истории развития дошкольного воспитания в Узбекской ССР (1946-1965 гг.). – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ташкент, 1974. – Б.13.
3. ФВДА, ПА, Ф.1, Р.6, Й.248, Б.35. Докладные записки. – Б.35.
4. Жўраева Н. Ўзбекистонда хотин-қизларга муносабат. Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. – 2013. – Б.189.
5. ФВДА Ф.2, Р.91, Й.1, Б.7-8. Докладные записки по обследованию детских садов и яслей по Ферганской области.
6. ФВДА, ПА, Ф.1, Р.7, Й.39, Б.27, 29. Годовой отчет Ферганского дошкольного метод.кабинета за 1956г.
7. Ўз.Рес. ДМА Ф.94, Р.8, Й.111, Б.9, 19. Характеристики детских садов колхозов Андижанский область 1970 г.
8. ФВДА, ПА, Ф.1, Р.10, Й.32, Б. 20. «Справки, сведения, докладные Р.К. и Г.К партии по работе среди женщин»
9. ФВДА, ПА, Ф.1, Р.6, Й. 220, Б.6. «Сведения обкома РК.ГК.партии о работе среди женщин».
10. Турсунмухамедова А. Болалар муассасалари ишларини йўлга қўйилиши мўл ҳосил гаровидир.// Ўзбекистон хотин-қизлари. – 1951. – №6. – Б.16.
11. Максудов Ш. Миллионер колхознинг болалар боғчасида. // Ўқитувчилар газетаси. – 1956. 26 июль - №57. Б.2.

УДК: 371(236)

Наргизахон ШАРИПОВА,
ҚўқДПИ академик лицейи ўқитувчиси, эркин тадқиқотчи
E-mail: nash.kokand@gmail.com

тарих фанлари доктори, профессор С.Б. Шадманова тақризи асосида

ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МАКТАБ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ДАМ ОЛИШЛАРИ УЧУН ЯРАТИЛГАН ИМКОНИЯТЛАР (1945-1980 ЙИЛЛАР)

Аннотация

Жисмоний дам олиш – меҳнат самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Барча касб эгалари сингари ўқитувчилар ҳам йиллар давомида дам олиш соҳасида турли имтиёзлардан фойдаландилар. Лекин турли йилларда ўқитувчи шахсига эътибор турлича бўлди.

Совет ҳокимияти йилларида ўқитувчиларга дам олиш учун қандай имтиёзлар яратилди, барча ўқитувчилар ҳам шундай имтиёзлардан фойдалана олдиларми? Қишлоқ ўқитувчиларининг дам олишлари қандай кечди?

Тадқиқот давомида муаллиф томонидан архив манбалари ва даврий нашр материаллари ёрдамида саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинди.

Калит сўзлар: мактаб, ўқитувчи, касаба уюшмалари, таътил, санаторий, курорт, профилакторий, йўлланма, жисмоний, маданий.

УСЛОВИЯ, СОЗДАНИЕ ДЛЯ ОТДЫХА УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ (1945-1980 гг)

Аннотация

Физический отдых напрямую влияет на эффективность работы. Как и все, учителя на протяжении многих лет пользуются различными льготами в области отдыха. Но акцент на личности учителя менялся с годами. Какие льготы были созданы для учителей в годы советской власти? Все ли учителя получили такие привилегии? Как сельские учителя провели свои отпуск? В ходе исследования автор пытался найти ответы на вопросы, используя архивные источники и периодические издания.

Ключевые слова: школа, учитель, профсоюзы, отдых, санаторий, курорт, профилактика, путёвка, физический, культурный.

CONDITIONS CREATED FOR THE RECREATION OF SCHOOL TEACHERS IN THE FERGANA VALLEY (1945-1980)

Abstract

Physical rest directly affects work efficiency. Like everyone else, teachers have enjoyed various recreational benefits over the years. But the emphasis on the teacher's personality has changed over the years. What benefits were created for teachers during the Soviet era? Have all teachers received such privileges? How the village teachers spent their holidays? During the research? The author tried to find answers to questions using archival sources and periodicals.

Key words: school, teacher, tradeunions, rest, sanatorium, resort, prevention, direction, physical, cultural.

Кириш. Ўқитувчи фаолияти, иш жараёни доимий диққат марказида бўлган. Лекин ўқитувчининг мактабдан ташқари вақтларда қандай юмушлар билан шуғулланганлиги тадқиқотчилар эътиборидан четда қолди. Ўқитувчига яратилган имтиёзлар ва улардан фойдаланиш даражаси ва унинг муаммоларини ёритиб бериш даврнинг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан халқ таълими тизимини тубдан ўзгартириш, уни замон талабларига мувофиқ такомиллаштириш борасида қўйилган вазифаларнинг асосини ўқитувчиларни ишини енгиллатиш ва жамиятда обрўсини ошириш ташкил этади [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистонда илмий жиҳатдан тадқиқ қилинган мавзуларга эътибор қаратсак, ақлий фаолиятнинг энг муҳим ва маъсулиятли тури билан шуғулланувчи – ўқитувчиларнинг дам олишлари бугунги кунга қадар алоҳида мавзу сифатида эмас, балки қатор мавзуларнинг кичик қисми сифатида ёритилган.

Узоқ йиллар давомида турли соҳалардаги кўпқиррали ишларни ўз ичига олган бу давр адабиёти муайян илмий қийматга бой далилий материалларга эга. Уларда умумтаълим мактабларидаги совет модели вужудга келиши жараёнини дастлабки таҳлили, ўқитувчилар тайёрлашдаги ислохотлар, таълим соҳасидаги ҳокимият органлари фаолияти тасвирланган. Ўқитувчиларнинг кундалик турмуш тарзи ва шахсий ҳаётига доир масалалар жуда кам ёритилган.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон тарихига оид дарслик ва қўлланмаларда совет давридаги таълим соҳасига тўхталиб, маорифдаги ислохотлар ҳақида қисман ёзилган [5]. Б.Зиёмухаммедов ўз китобида ўқитувчиларнинг таълим жараёнини ташкил қилишидаги муаммолар ва уларнинг ечимлари ҳақида, совет даврида таълимни ташкил этилиши, муаммолари ҳақида ёзган [3]. Таълимга оид бир қатор асарларда мустақиллик йилларида Ўзбекистонда соҳанинг ривож, олиб борилаётган ислохотлар, ўқитувчиларга методик ёрдам бериш ҳақида ёритилган [4]. Лекин

ўқитувчиларнинг дам олиш имкониятлари ҳақида изланиш олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот замиридаги асосий илмий концепция масалага тарихий ҳақиқат асосида ёндашиш бўлиб, унда ижтимоий-сиёсий жараёнлар тарихийлик, холислик тамойилларига таянган ҳолда таҳлил қилинади. Шунингдек, ўрганилаётган мавзуда цивилизация ёндашув илмий концепциясини қўллаш ёрдамида ўзбек халқининг миллий қадриятларидан бири – ўқитувчининг турмуш тарзи, таълим ва тарбиядаги тажрибаларини таҳлил этиб, муаммонинг барча қирраларини янги баҳолаш мезони асосида ишлаб чиқиш имконини яратди.

Муомалага киритилаётган мавзуга оид архив ҳужжатлари, нашр этилган адабиётлар ва бошқа турдаги манбалар тарихий қиёсий усул воситасида тадқиқ этилади.

Таҳлил ва натижалар. Ўқитувчилар таътил даврида дам олишнинг турли усулларида фойдаланганлар. Жамoa бўлиб кунлик дам олишга бориш, туристик ва поход саёҳатларига чиқиш, соғломлаштириш масканларида дам олишларидан ташқари, аксарият ҳолатларда уйда оила билан дам олиш усули қўлланилади. Чунки, таътил даврида уй-жойларни таъмирлаш, қишга тайёргарлик кўриш, қишлоқ хўжалик экинларини парвариш қилиш билан банд бўлинган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда меҳнат таътили даврида ўқитувчилар дам олишга камдан-кам муваффақ бўлганлар. Расман таътилга чиққан бўлишларига қарамай, малака ошириш ишларига жалб қилиниши, қишга тайёргарлик учун мактаб биноси ва хизмат уйларида таъмирлаш ишларига сафарбар қилиниши – ўқитувчини дам олиш имкониятидан маҳрум қиларди.

Ҳукумат томонидан ўқитувчилар сонини кўпайтириш мақсадида уларга турли имтиёзлар берувчи қарорлар қабул қилинди. Мазкур қарорлар ижроси сифатида Фарғона вилояти қасаба союз уюшмасининг ташаббуси билан дам олиш учун йўлланмалар ажратилиши кўпайтирилган. 1948 йилда Фарғона вилоят мактабларининг бошланғич синф ўқитувчиларидан 35 киши марказий сихатгоҳларда ва Тошкент шаҳридаги ўқитувчилар дам олиш уйларида дам олганлар[8].

Ўқитувчилар учун яратилган имтиёзлардан фойдаланиш даражаси, уларнинг дам олишлари даврий нашрларда доимий равишда ёритиб борилган. Фарғона вилоятидаги ўқитувчиларнинг дам олишлари 1948 йилга келиб олдинги йилларга нисбатан яхшиланган. Вилоятдан 1947 йилда сихатгоҳга 47 нафар ўқитувчи юборилган бўлса, 1948 йилда 74 нафар борган. 1948 йилнинг ўзида 237 нафар ўқитувчи дам олиш уйларида дам олган. Қирғизистоннинг Ўш шаҳридаги дам олиш уйига 52 нафар, Фарғонадаги дам олиш уйига 43 нафар ўқитувчи юборилган. Областдаги ўқитувчиларнинг 10 фоизи марказий шаҳарларга, тарихий кадамжоларга экскурсия учун жўнатилган[6].

Андижон вилояти қасаба уюшмалари томонидан 1947 йилнинг биринчи чорагида Қирғизистоннинг Ўш шаҳридаги дам олиш уйига 5 та ва бошқа сихатгоҳлар учун 6 та йўлланмалар олинган. РФдаги Кисловодск сихатгоҳлари йўлланмаларининг 4 таси вилоят ўқитувчиларига ажратилган. 2 та йўлланмадан бири Ленин райони, иккинчиси Избоскан районида берилган[18, Б 20]. СССР ВЦСПСнинг 1948 йил 29 майдаги қарорига мувофиқ мамлакатдаги барча сихатгоҳлар йўлланмаларининг 20 фоизи, дам олиш

уйларининг 10 фоизи қасаба уюшмаларига ажратилган[18, Б 1].

1948 йилда Тошкентдаги ўқитувчилар дам олиш уйига республиканинг област ва туманларидан ҳамда қўшни Тожикистон ССРдан жами 1800 нафар ўқитувчи келиб дам олиши режалаштирилган. Илгари Тошкентда бўлмаган ўқитувчиларни музейларга, “Алишер Навоий” номли опера ва балет театрига, ҳайвонот боғига ва бошқа жойларга боришлари уюштирилган[7].

1945-1955 йиллар орасида аҳолининг яшаш шароити, озиқ-овқат таъминоти ва медицина хизмати яхши эмаслиги оқибатида бошқа касалликлар билан бир қаторда ўпка-нафас йўллари(туберкулёз) касалликлари кўпайиб кетган. Ҳаттоки, ўқитувчиларнинг кўпчилиги шу касаллик билан даволаниб чиққанлар. Масалан, 1950 йилда Андижон шаҳар 4-мактаб ўқитувчиси Абзали Агзамнинг онаси ва 4 нафар фарзанди туберкулёз касали билан даволанаётганлигини инобатга олиб унга қасаба уюшмаси томонидан 400 рубль миқдорида моддий ёрдам берилган. Жўраев Расулқулга Самарқанд шаҳрида шу касалликдан даволаниш учун 125 рубль миқдорида ёрдам берилган[20]. 1950 йилга келиб, сил касаллигининг очик тури билан оғриганларни алоҳида сихатгоҳларда даволанишига имкон яратилган. Масалан, касаллиги оқибатида ишдан четлатилган Фарғона вилоятидан Шергина, Раҳмонова, Аҳмедовалар йўлланма асосида даволаниб, яна ишга қайтганлар[16].

1950-1955 йилларда туберкулёз сихатгоҳларига йўлланмалар нархи [19]

№	сихатгоҳ ихтисослиги	муддати	йўлланма нархи
1	Туберкулёз:очик		
	турдаги касалликни даволаш	90	3000
	очик турдаги	60	2000
	касалликни даволаш	45	1500
2	Кардиология:		
	Кисловодск	26	1050
3	Бошқа ҳудудларда	26	1000
	Балчик билан даволаш:		
	Сочи-Хоста,	28	1150
	Ессентуки,	20	900
	Железноводск,	28	1050
4	Боржоми		
	Цхалтубо		
	Бошқа ҳудудлар		
	Балчик билан даволовчи сихатгоҳ ва курорт:		
5	Пятигорск,	30	1150
	Кисловодск	30	1050
	Бошқа ҳудудларда		
	Умумий даволовчи курорт ва сихатгоҳлар:		
6	Қрим	24	950
	Грузия	24	950
	Бошқа районларда	24	900
6	Ҳомилдор аёлларга	15	500

Лекин қишлоқ ўқитувчиларининг ҳаммасида ҳам сихатгоҳ, курортларга бориш имкони бўлмаган. 1951 йил 25 июнда Фарғона вилояти қасаба уюшмаси Фарғона вилояти халқ таълими бошқармасига №192 сонли хат билан мурожаат қилиб, бошланғич ва ўрта мактаб ўқитувчилари учун Жалолободдаги дам олиш курортига йўлланма борлиги, йўлланма суммаси 420 сўмни ташкил этишини, йўлланма суммасига турар жой, даволаниш ва овқатланиш қиришини билдирган[13]. Лекин сихатгоҳларга ажратилган йўлланмалар ўқитувчилар томонидан олинмаган. Қишлоқ ўқитувчиларининг ёзги таътил даврида ҳўжалик ишлари билан банд бўлишлари оқибатида маданий ҳордиқ чиқариш имконидан марҳум эди.

Мактабларда санитария-гигиена ҳолатлари аянчли ҳолда эканлиги, ўқув ҳоналари совуқлиги оқибатида фақатгина 1958 йилнинг ўзида Андижон вилоятида ўқитувчилар томонидан жуда кўп дарс ўтилмай қолган. Вилоятда 1958-1959 ўқув йили ўқитувчилар учун сихатгоҳларга 290 та, дам олиш уйларига 615 та, туристик-эксперсия турларига 120 та йўлланмалар берилган[21].

1952 йил Фарғона вилояти халқ таълими ходимлари қасаба уюшмалари бюджетидан дам олиш уйларига йўлланмалар учун 70,0 минг рубль, курорт сихатгоҳлар учун 180,0 минг рубль, туристик базалар учун 4,0 минг рубль, профилакторийларга 8,6 минг рубль ва сихатгоҳларга етиб бориш учун йўл қирага 3,0 минг рубль миқдорида маблағ ажратилган[14]. Қўқон, Бувайда, Сўх туманларидан ўқитувчиларни дам олишга жўнатиш қоникарсиз аҳволда бўлган. Одатда йўлланма қийматини 30 фоизини ўқитувчи тўлаши лозим бўлган. Лекин Фарғона вилоятининг кўпгина ҳудудларида ўқитувчиларга берилган йўлланмаларнинг тегишли қиймати қайтарилмаган. Масалан, вилоят қасаба уюшмалари бўлимига фойдаланилган йўлланма учун Каганович тумани ўқитувчилари 1000 рубль, Киров тумани ўқитувчилари 600 рубль, Қувасой тумани 2000 рубль, Қува тумани 1500 рубль, Молотов тумани 900 рубль, Қўқон тумани эса 800 рубль қарз бўлган[16].

1965 йил охирида Ўзбекистонда ишлаб турган қасаба союз сихатгоҳлари сони 7 тага, дам олиш уйлари 10тага ва профилакторийлар 39 тага етди[2].

Даврий нашр маълумотида кўра, 1965-1967 йиллар давомида Фарғона вилояти ўқитувчиларининг 400 га яқини иттифоқнинг турли сихатгоҳ ва курортларида даволаниб келганлар. 500 дан ортиқ ўқитувчи дам олиш уйларида ҳордиқ чиқарганлар. Германия Демократик Республикаси, Венгрия, Чехословакия давлатларига уюштирилган саёҳатда қатнашганлар. Бундан ташқари Ўзбекистоннинг тарихий жойларига ва ўлкани ўрганиш мақсадида махсус экскурсиялар ўтказилган. Улар ҳам дам олганлар, ҳам ўз фани бўйича материал тўплаганлар[9].

Фарғона вилоятида 1967 йилда соғломлаштириш ишларига 187 минг киши қамраб олинган. 1215 минг киши дам олиш уйларида, сихатгоҳларда дам олган. 1000 минг киши туристик экскурсияларда бўлиб қайтганлар[17]. Андижон вилоятининг Янгикўрғон тумани ўқитувчиларидан 12 киши Наманган вилоятидаги Чортоқ сихатгоҳ-профилакторийсида, 30 киши Нанай санаторийсида даволанган бўлса, 79 киши

курортларда дам олганлар. Ўқитувчилар таътил даврида спорт клубларига жалб қилинган бўлиб, шахмат, шашка, футбол, волейбол, баскетбол, стол тенниси каби спорт турларидан мусобақалар ташкилланган. Аммо дам олишлар, соғлигини тиклаш имкони республикадаги 30 фоизга яқин ўқитувчига насиб қилди ҳолос.

1966 йилгача Тошкент шаҳрининг Октябрь районида ҳар сменада 500 ўқитувчи дам оладиган “Ўқитувчилар дам олиш уйи” бўлган. Тошкент зилзиласи вақтидабу бинолар сақланиб қолган. Шу сабабдан омборхоналар сифатида фойдаланилган. Шу баҳона дам олиш уйи сифатида фаолияти тўхтатилган. Оқибатда 25 йил мобайнида умумий ҳисобда 450 минг ўқитувчи бу ерда дам ололмаган.

Республика миқёсида 1975-1976 ўқув йилида халқ маорифи ходимларидан бир йилда 5800 киши сихатгоҳларда даволанди. 7400 киши дам олиш уйларида ҳордиқ чиқарди, 7300 киши туристик йўлланмаси билан СССР бўйлаб саёҳат қилди.[15]

Санаторий, курортларга бориб дам олиш, туристик саёҳатларга чиқиш кўп маблағ талаб қилади. Шу сабабдан аксарият ўқитувчилар ўз уйларида таътилни ўтказганлар. Нафақадаги ўқитувчилар билан суҳбат чоғида ўқув йили тугаши арафасида жамоа билан кўнгилочар жойларга бир кунлик саёҳат қилиш анъанага айланганлигини айтадилар[22].

Ўзбекистон ССР қасаба уюшмалари томонидан 1980 йилдан бошлаб, ўқитувчи ва маориф ходимларига дам олиш уйларида ва сихатгоҳларга ажратиладиган йўлланмалар сони кўпайтирилди. 1980 йилда уларда 9000 дан ортиқ ўқитувчи дам олди. 3000 мингдан ошиқ киши туристик базаларда ҳордиқ чиқарган, 38 мингдан ортиқ ўқитувчилар республика бўйлаб ташкил қилинган экскурсияларга жалб қилинган. 900 дан ортиқ ўқитувчилар чет элга саёҳат қилганлар[10]. Курорт ва санаторийларга бориб дам олиш асосан шаҳар ўқитувчилари орасида кўп учрар эди. Қишлоқ ўқитувчилари қишлоқ ҳўжалик ишларидан ортиб дам олгани боришга имкон қила олмаганлар.

Хулоса ва тақлифлар. Хулоса қилиб айтганда, совет ҳокимияти йилларида ўқитувчиларнинг дам олишлари учун қасаба уюшмалари томонидан бир мунча ишлар амалга оширилди. Лекин яратилган имкониятларга қарамай, ўқитувчиларнинг каттагина қисми санаторий ва курортларга умуман бормади. Ўзбек аёлларида вақт тақсмоти чегараланганлиги, оила билан боғлиқлик кучлилиги сабабли курортга бориш имкониятидан маҳрум эди. Икки ой давом этган меҳнат таътилида қишга тайёргарлик, уй қуриш ва таъмирлаш, уй-рўзғор ишлари, тўй-маросимларни ўтказиш вазибаларини бажариши лозим эди.

Йиллар давомида курорт ва санаторийларда дам олиш асосан эркак ўқитувчилар орасида кўп учради. Ўзбек аёлларининг дам олиш учун боришлари жуда кам фоизни ташкил этди. Ўзбек менталитетига ҳос бўлган тўй маросимлари ва уй-рўзғор буюмлари учун пул йиғиш дам олишдан устун турган.

Маънавий-маданий ҳордиқ иш ривожига ҳисса қўшади. Шундай экан ўқитувчи шахсига ҳурмат билан қараш, унга дам олиш учун имкониятларни яратиб бериш ҳамма вақт долзарб мавзу бўлиб қолади.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 1 октябрдаги Устозлар ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқидан
2. Аминова Р.Х. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томлик. – Фан, 1970. – Б 405
3. Зиёмухаммедов Б. Педагогика. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – Б 348
4. Мусаев П. Таълим сарҳадлари. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б 431; Сафарова Р.Г, Юсупова Ф.И. Умумий ўрта таълим мактабларида модулли ўқитиш жараёнини технологик таъминлашнинг назарий-методологик асослари. – Тошкент: Чўлпон 2015. – Б 97;
5. Шамсутдинов Р, Мўминов Х. Ўзбекистон тарихи. – Т.: Шарқ, 2013. – 672 Б; Шамсутдинов Р, Мўминов Х. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: Академнашр, 2019. – Б 576; Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2000 – Б 400; Шамсутдинов Р. Ватан тарихи. II китоб – Тошкент, 2003 – Б 368; Эшов Б.Ж. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – Б 532; Ўзбекистонда таълимнинг ривожланиш тарихи ва тарихшунослиги. – Тошкент: Тафаккур қаноти, 2015. – Б 328; Муртазаева Р.Н. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент, 2005. – Б 534; Аминова Р.Х. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томлик. – Фан, 1970. – Б 662; Жўраев Н, Файзуллаев Т. Ўзбекистоннинг янги тарихи. – Тошкент, 2000. – Б 560;
6. С.Собиров. “Фарғона област касаба союз комитети ўз ишида бурилиш ясамоқда” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 28 июнь –Б 4
7. Х.Босит. “Нега дам олувчилар талабига жавоб берилмайдими?” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 17 июнь– № 49 – Б 1
8. А. Зокиров, Б.Алиматов. “Касаба союзининг гамхўрлиги” // Ўқитувчилар газетаси – 1948 йил 28 сентябрь – Б 4.
9. М.Тўхтамишов. Ўқитувчиларга яхши ҳордик. // Ўқитувчилар газетаси. – 1967 йил 9 июль – № 55 – Б 1
10. И.Гладков “Ўқитувчиларнинг ёзги дам олишларига эътибор” //Ўқитувчилар газетаси. – 1981 йил 8 март. – № 12 – Б 1
11. Ш.Маҳмудов. “Эл эъозлаган муаллим” //Ўқитувчилар газетаси – 1989 йил 22 феврал – № 7. – Б 1
12. ФВДА, ф 716,р 1, й.ж. 33, в 12.”Постановление секретариата ВЦПС Ферганского областного совета”
13. ФВДА ф .716, р 2, й.ж. 52, в 14 «Постановление секретариата ВЦПС президиума ЦК профсоюза работников начальной и средней школы УзССР. протокол общего профсоюзного собрания месткома союза высшей школы
14. ФВДА ф .716, р 3, й.ж. 46, в 14 “Бюджет государственного социального страхования”
15. ФВДА, ф 716, р 46, й 97, в 27.”Протоколы заседания президиума Ферганской областной конференции”
16. ФВДА, ф 1125, р6, й.ж 367, в 5 “Годовой отчёт Ферганского областного отдела народного образования за 1966-1967 год.”
17. АВДА, ф 614, р 1, й.ж. 8, в 20 “Директивные письма и указания центрального комитета профсоюза работников просвещения присланные для руководства”
18. АВДА, ф 614, р 1, й.ж. 13.в 112 “Директивные письма и указание центрального комитета профсоюза работников просвещения присланные для руководства 1949 г”
19. АВДА, ф 614, р 1, й.ж. 16, в 2 “Протокола заседание пленума и актива Андижанского областного комитета прработников просвещения”
20. АВДА, ф 614, р 1, й.ж. 122.в 21 “Докладные записки о работе Андижанского обкома профсоюза работников просвещение высших школ и научных учреждения 1960 г”
21. Шахсий архив. М.Мухторова.